

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ**

**“Azərbaycanda tətbiq olunan fiziki şəxslərin gəlir vergisinin
təkmilləşdirilməsi istiqamətlər” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Hacıyev Mustafa Rəşad

BAKİ - 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

Dos. Dr. Əhmədov Fariz Saleh

“ ___ ” _____ 2019-cu il

**“Azərbaycanda tətbiq olunan fiziki şəxslərin gəlir vergisinin
təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 Maliyyə

İxtisaslaşma: Vergi və Vergi Qoyma

Qrup: 612

Magistrant

Hacıyev Mustafa Rəşad

_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.e.n. Dos. Rzayev Zahid Hüseyin

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

Dos. Seyfullayev İlqar Zülfiqar

_____ **imza**

Kafedra müdiri

Prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

_____ **imza**

BAKİ - 2019

SUMMARY

The relevance of the research. Taking into account the fact that the taxation of physical persons has a special place within the tax system, given the wide application of this type of tax in the world and in our republic, it is important to have detailed information about the content, importance and theoretical-methodological basis of the income tax.

Purpose and tasks of the research. The main purpose of the dissertation work is to find out ways to increase the role of income tax in the country, to improve its application, to find the positive aspects of international practice in the field of income tax and taxation, and to find ways to bring these aspects into line with the tax system of our country.

- To study theoretical and methodological basis of income tax for physical persons, to look at the history of income taxation of individuals from past to present, to investigate changes during this period;

- Analyzing the current situation in the field of income tax for physical persons, determining its future development prospects and identifying what can be done in that direction.

Theoretical and methodological basis of dissertation work. During the evaluation of materials, economic analysis, comparative analysis, generalization, graphic studies, analysis-synthesis methods were used.

Research information base. Dissertation works are widely disseminated from statistical materials, tables, other statistical data on the official website of the Ministry of Taxes, the Ministry of Finance and the State Statistical Committee, articles of local and foreign economists related to the subject of income tax, Tax Code, textbooks, monographs, articles of local and foreign economists was used.

Practical significance of the research. The practical significance of the work can be pointed out by the fact that it can be a useful database for those who want to conduct research in the future. It can also be used as a necessary resource in teaching universities on topics covered in the dissertation work.

Key words: tax, tax law, income tax, development

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ.....	5
I FİZİKİ ŞƏXSLƏRİN GƏLİR VERGİSİNİN TƏTBİQİNİN NƏZƏRİ- fəsil. METODOLOJİ ƏSASLARI.....	9
1.1. Gəlir vergisinin vergi sistemində yeri.....	9
1.2. Fizikişəxslərin gəlir vergisinin mahiyyəti, yaranma və inkişaf tarixi.....	14
1.3. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiq olunmasının beynəlxalq təcrübəsi və prinsipləri.....	19
II AZƏRBAYCANDA GƏLİR VERGİSİNİN TƏTBİQİNİN MÜASİR fəsil. VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN NORMATİV HÜQUQİ BAZASI.....	31
2.1. Azərbaycandagəlir vergisinin tətbiq olunmasının mövcud vəziyyətinin təhlili.....	31
2.2. Azərbaycanda fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqi xüsusiyyətləri.....	46
III AZƏRBAYCANDA GƏLİR VERGİSİNİN TƏTBİQİNİN fəsil. TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	52
3.1. Gəlir vergisinin təkmilləşdirilməsinin beynəlxalq təcrübəsi.....	52
3.2. Azərbaycanda gəlir vergisinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	60
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	67
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	69
Cədvəllərin siyahısı	71

GİRİŞ

Tədqiqat işinin aktuallığı. İqtisadi tərəqqiyə, iqtisadi artım prosesini stimullaşdırılmasına nail olmaq, dövlətin iqtisadi vəziyyətini, əhalinin rifah səviyyəsini maksimumlaşdırmaq, dövlətin əsas məqsədlərindən sayılır. Bu məqsədlərə çatmaq üçün dövlət ayrı-ayrı mexanizmlərdən, iqtisadi təsir vasitələrindən faydalanır. Vergilər ölkənin mövcudluğunun vacib bir vasitəsi və vacib maliyyə mənbələrindən biri hesab edilir. Vergilər istənilən dövlətin iqtisadi və maliyyə sisteminin formalaşmasının əsas komponenti olduğundan vergitutma mexanizmini doğru şəkildə formalaşdırmaq çox effektivdir.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin vergi sistemində əsas yer tutduğunu, həm digər xarici ölkələrdə, həm də ölkəmizdə bu vergi növünün ətraflı şəkildə tətbiq edilsiyini əsas götürsək, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin məzmunu, faydası, onun nəzəri-metodoloji təməlləri haqqında geniş informasiyalı olmaq çox vacibdir.

Ölkəmizdə fiziki şəxslərin gəlir vergisinin yeni vəziyyətini dəyərləndirmək, modern iqtisadi qaydalar vasitəsilə onun tətbiq edilməsi istiqamətlərini inkişaf etdirmək üçün, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiq tarixinə baxmaq, keçmişdən indiyə kimi onun tətbiq formalarını öyrənmək çox yararlıdır. Bu verginin ödəyiciləri rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslər hesab olunur və bu şəxslərin ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üzrə, misal üçün maddəli işə aid olan fəaliyyətdən gəlirləri, qeyri- sahibkarlıq və sahibkarlıq fəaliyyətindən qazandıqları gəlirləri bu verginin vergitutma obyektini əhatə edir.

Gəlir vergisinin ölkə əhalisinin əmək qabiliyyətli əhalisinin gəlirlərinin vergiyə cəlb edilməsində, gəlirlərin bölgüsünün təmin edilməsində xüsusi rolu vardır. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin kifayət qədər praktik hesablanma metodikasının mövcud olması, bu verginin toplanması və büdcəyə ödənilməsi şərtlərinin daha effektiv olması, dövlət tənzimlənməsi fiziki şəxslərin gəlir vergisinin xüsusi çəkisini və mahiyyətini lap da çoxaldacaqdır.

Bütün bunlara əsasən, “AR-da tətbiq olunan fiziki şəxslərin gəlir vergisinin inkişaf etdirilməsi istiqamətləri” mövzusu olduqca aktual bir mövzu saya bilərik.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Tədqiq olunan vergi növünə dair xarici ölkə alimlərindən Həsənlı M., Sokolovskiy L., Arkin V., Gevtsova E., Qusakov S., Balatskiy E, Burns L., Krever R, Maliş, E. V, Pogodina, I. V.və s., Azərbaycanın tanınmış iqtisadçı-alimlərindən Sadıqov M., Rzayev Z., Kəlbıyev, Ə., Musayev A., Əlırzayev Ə., Bağırov D və başqalarının əsərlərini nümunə göstərmək mümkündür. Bu əsərlərin təhlilindən məlum olur ki, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin yaranması, təhlil edilməsi və proqnozlaşdırılması istiqamətində elmi araşdırma aparılmış, ancaq vergi siyasətinin dəyərləndirilməsi metodologiyasının tərtib edilməsi məsələləri bu işlərdə öz həllini tam tapmamışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. İşinin əsas məqsədi AR-da fiziki şəxslərin gəlir vergisinin rolunun çoxalması, onun tətbiq edilməsi istiqamətlərinin inkişaf etdirilməsi, gəlir vergisi və tam olaraq vergitutma sektorunda dünya təcrübəsindəki optimal xüsusiyyətlərin aşkar edilməsi və bu xüsusiyyətlərin dövlətimizin vergi sistemi ilə uzlaşdırılması üsullarının müəyyən edilməsidir. Eyni zamanda tədqiqat işinin məqsədinə AR-da fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə vergi sisteminin tərəqqi meyillərinin tədqiq olunması, vergi sistemini tərəqqi etdirməklə, vergilərin tənzimləyici gücündən faydalanmaqla iqtisadi tərəqqi etməsinin metodlarının tədqiq edilməsini aid edə bilərik. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin əhəmiyyətini və məzmununu ətraflı öyrənmək dissertasiya işinin məqsədidir. Bu məqsədlərə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr müəyyən olunmuşdur :

- Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin məzmununa və əhəmiyyətinə diqqət yetirilməsi, gəlir vergisinin vergitutma bazasının tədqiq edilməsi, gəlir vergisinin səviyyələrinin dinamikasının təhlil olunması.

- Fiziki şəxslərin gəlir vergisi sektorundakı modern vəziyyətin təhlil olunması, onun gələcək tərəqqi perspektivlərinin təyin olunması və bu sahədə yerinə yetiriləcək işlərin təyin olunması.

- Fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə əlaqədar qanunvericiliyin hərtərəfli tədqiq edilməsi, bu vergi növü ilə bağlı qanunvericiliyə zidd məqamların, vergidən yayınma hallarının üzə çıxarılması.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektinə ölkəmizdə fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiq xüsusiyyətləri, onun modern vəziyyəti, büdcə gəlirlərində və dövlət tənzimlənməsinin təşkilində onun rolunun tədqiq edilməsi aiddir. İqtisadi tənzimlənmə zamanı gəlir vergisindən istifadə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiq edilməsinin tərəqqi perspektivlərinin təyin edilməsi tədqiqat işinin predmetinə daxildir.

Dissertasiya metodoloji əsası. Materialların qiymətləndirilməsində iqtisadi və müqayisəli təhlil, ümumiləşdirmə, qrafik tədqiqatlar, analiz-sintez üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işində fiziki şəxslərin gəlir vergisi mövzusu ilə bağlı iqtisadçıların əsərlərindən, VM-dən, dərsliklərdən, monoqrafiyalardan, yerli və xarici iqtisadçıların məqalələrindən, MN-nin rəsmi internet saytında olan materiallardan, VN-nin rəsmi internet sahifəsində olan materiallardan, DSK-nin rəsmi internet saytında statistik vəsaitlərdən, cədvəllərdən, başqa statistik göstəricilərdən dolğun şəkildə istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat zamanı yeni iqtisadi sahədə fiziki şəxslərin gəlir vergisinin ölkənin vergi sistemindəki rolu ilə, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin yeni tətbiq cəhətləri və fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiq edilməsinin tərəqqi etdirilməsi istiqamətləri ilə əlaqədar nəzəri və praktik tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Tədqiqat işində aşkar edilmiş elmi yeniliklərə aşağıdakıları nümunə kimi göstərə bilərik :

- Gəlir vergisinin tətbiqinin gələcək tərəqqi perspektivləri müəyyənləşdirilmişdir;
- Gəlir vergisi sferasında vergidən azad olma halları, formaları təyin olunmuşdur;
- Gəlir vergisinin gələcək tərəqqi perspektivlərini təyin olunmuş və bu verginin tətbiqinin yeni iqtisadi mühitə uyğunlaşdırılması yönündə təkliflər irəli sürülmüşdür;

➤ Dünya ölkələrinin vergitutma praktikasına baxılmış, bu ölkələrdəki vergitutma əlamətlərinin AR-nın vergi sistemində tətbiq edilməsi formaları dəyərləndirilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. İşin praktik faydası barəsində onu demək mümkündür ki, bu sahədə gələcəkdə araşdırma etmək istəyən şəxslər üçün faydalı məlumat bazası ola bilər. Eyni zamanda dissertasiya işində müraciət edilən mövzular üzrə universitetlərdə tədris zamanı lazım mənbə kimi istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin həcmi . Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsildən yeddi paragrafdan, nəticə və təkliflərdən, həmçinin istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından təşkil olunmuşdur.

Tədqiqatın strukturu. Dissertasiya işinin I fəsilində gəlir vergisinin nəzəri metodoloji əsasları, onun tarixi mənimsənilmiş, keçmiş dövrlərdən müasir dövrə gəlir vergisinin tətbiq edilməsi yolları öyrənilmiş o cümlədən, bu dövrlərdə gəlir vergisinin tətbiq sahəsi və vergi səviyyələri haqda informasiyalar verilmişdir. O cümlədən, burada gəlir vergisinin önəmi, məzmunu, iqtisadiyyata elminə təsir vasitəsi kimi onun faydası öyrənilmiş, vergi səviyyələri ətraflı öyrənilmiş, gəlir vergisinin hesablama metodikasına müvafiq nümunələr göstərilmişdir.

Dissertasiya işinin II fəsilində ölkəmizin büdcə gəlirləri arasında fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiq edilməsinin modern vəziyyəti dəyərləndirilmiş, bu verginin payından və onun tərəqqi dinamikasından bəhs edilmişdir.

Dissertasiya işinin III fəsilində isə dünya ölkələrinin, eyni zamanda İEÖ-in vergi sistemində gəlir vergisinin vəzifəsi haqqında araşdırmalar edilmiş, İEÖ-in vergitutma praktikası tədqiq və təhlil olunmuşdur. Dünya ölkələrinin tənzimlənməsində gəlir vergisinin xüsusi çəkisinə baxılmış, onun gələcək inkişaf perspektivləri müəyyən edilmiş, ölkəmizdə vergidən xilas olma hallarından, onun formalarından söz edilmiş, vergidən yayınmanın səbəbləri tədqiq edilmiş, vergidən yayınmağa qarşı mübarizə metodları ilə bağlı təkliflər irəli sürülmüşdür.

I FƏSİL. FİZİKİ ŞƏXSLƏRİN GƏLİR VERGİSİNİN TƏTBİQİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1 Gəlir vergisinin vergi sistemində yeri

Vergilər maliyyə elminin bir kateqoriyasıdır. Maliyyə sistemi bir çox maliyyə münasibətləri sistemlərini əhatə edir. Vergi münasibətləri də maliyyə münasibətlərinin, büdcə sisteminin bir hissəsidir. Maliyyə münasibətlərinin bir hissəsi kimi vergi münasibətlərinin xarakterik xüsusiyyəti vergi ödəyicisinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin mülkiyyət formasını dəyişdirməklə dövlət büdcəsinə səfərbər edilməsidir.

Vergi münasibətləri avans verilmiş və ya istehsalın genişləndirilməsi üçün yatırılmış sərmayəyə aid edilməməlidir, bütün vergitutma sistemi yeni yaradılmış dəyərlər çərçivəsində qurulmalıdır. Elmi ədəbiyyatı təhlil edərkən məlum olur ki, "maliyyə sistemi" və "büdcə sistemi" anlayışlarının təhlilindən fərqli olaraq, "vergilərin sistemi" və "vergi sistemi" anlayışları arasındakı fərqlər haqqında geniş fikir mübadiləsi mövcuddur. Maliyyə-kredit ensiklopedik lüğətində vergi sistemi "vergilər və onların müəyyənləşdirilməsi, dəyişdirilməsi və ləğv edilməsi prinsipləri, forma və metodları, ödənişlər və onların ödənilməsi üçün tədbirlərin tətbiq edilməsi, vergi nəzarətinin həyata keçirilməsi, həmçinin vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb edilmə və məsuliyyət tədbirlərinin məcmusu kimi müəyyən edilir". (Gruber, Jonathan and Rauh, Joshua, 2015, p.19) Bir çox müəlliflər isə vergi sistemini dar baxış bucağından nəzərdən keçirirlər. Məsələn, D.Q.Çernik və A.P.Poçinok "vergi sistemi" anlayışının mahiyyətini "ölkənin ərazisində olan ödəyicilərdən - hüquqi və fiziki şəxslərdən müəyyən edilmiş qaydada tutulan vergilər, rüsumlar və digər ödənişlərin, eləcə də onların quruluşunun forma və metodlarının məcmusu" kimi izah edirlər.

Beləliklə, müxtəlif yanaşmaları ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, vergi sistemi, ilk növbədə müəyyən dövlətdə konkret zamanda mövcud olan vergitutmanın mühüm şərtlərinin; ikincisi isə vergi prinsipləri, onların ödənilməsinin forma və üsulları, habelə ödənilməsinin təmin edilməsi üçün tətbiq

edilən tədbirlərin məcmusudur. Vergi sistemi özünə aşağıdakı elementləri daxil edir:(Jim A. Seida and William F. Wempe, 2014.s.145)

- vergilər və növləri;
- vergi orqanlarının sistemi;
- vergi qanunvericiliyi sistemi;
- vergi siyasətinin prinsipləri;
- vergilərin büdcələr arasında bölüşdürülməsi proseduru;
- vergi nəzarətinin forma və üsulları;
- vergi inzibatçılığının proseduru və şərtləri;
- vergitutma sahəsində beynəlxalq müqavilələr və s.

Müxtəlif əlamətlər üzrə vergilərin sistemli qruplaşdırılması vergilərin əsaslandırılmış tətbiqi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Vergitutma məsələləri ilə məşğul olan müxtəlif tədqiqatçıların çox sayda vergi təsnifatı, bu təsnifatların əsasına qoyduqları çoxsaylı əlamətlər mövcuddur. Lakin, demək olar ki, bütün müəlliflər dövlət və vergi subyektləri arasındakı qarşılıqlı əlaqənin xarakterinə görə vergilərin birbaşa və dolayısı vergilərə təsnif edilməsini əsas olaraq qəbul edirlər. Bu təsnifat əvvəlcə maliyyə elmində ilk dəfə C.Lokk (XVII əsrin sonu) tərəfindən verilmiş, daha sonra A.Smit və C.S.Mill tərəfindən yenidən nəzərdən keçirilmişdir.

İqtisadi ədəbiyyatda vergilərin təsnifatı üçün müxtəlif meyarlar təklif olunur. Bu yanaşmaların ümumiləşdirilməsi nəticəsində aydın olur ki, vergi və ödənişləri aşağıdakı əsas təsnifat qruplarında birləşdirmək daha məqsədəuyğundur: :(Jim A. Seida and William F. Wempe, 2014.s.147)

- 1) birbaşa və dolayısı vergilər;
- 2) real (vergi ödəyicisinin maliyyə vəziyyətini nəzərə almadan, vergitutma üçün əmlakın mövcudluğu faktı əsas təşkil edir) və şəxsi (vergi ödəyicisinin maliyyə vəziyyətini nəzərə alınır) vergilər;
- 3) vergitutma obyektinə görə: gəlir, əmlak, əlavə dəyər və s.

4) büdcə sisteminin səviyyəsindən asılı olaraq: federal, regional və yerli vergilər.

Vergi sistemində mühüm yerlərdən birini tutan fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisi istənilən bir ölkənin iqtisadiyyatının fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Gəlir vergisinin iqtisadi mahiyyəti ölkənin vergi sistemində onun rolu və yerinin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Dövlət büdcəsində onun payı iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsindən birbaşa asılıdır, onun rolu məhz bundan ibarətdir.

Gəlir vergisinin vacib müəyyənedici məqamı bu vergi üzrə vergitutma obyektinə vergi ödəyicisinin həqiqətən əldə etdiyi gəlirdir. Bu verginin üstünlüyü isə onun ödəyiciləri demək olar ki, ölkənin bütün əmək qabiliyyətli əhalisi hesab edilir. Bu baxımdan gəlir vergisi dövlət büdcələrinin kifayət qədər sabit və davamlı gəlir mənbəyidir.

Gəlir vergisi məhsuldarlıq baxımından da ən perspektiv vergi növüdür. Bu verginin ödənilməsinə vergi orqanları tərəfindən bərabər şərtlərdə digər vergilərdən daha asan nəzarət oluna bilir, bədxah vergi ödəyicilərinin onun ödənilməsindən yayınmaları daha çətindir. Bununla yanaşı, məhz gəlir vergisində vergi sisteminin təşkilinin vergi öhdəliklərinin universallığı və yekcinsliyi kimi vacib prinsipləri aydın şəkildə həyata keçirilir.

Gəlir vergisinin bu xüsusiyyətləri istənilən ölkənin qanunverici və icra orqanlarının üzərinə bu verginin şkalasının qurulması, vergiyə cəlb edilməyən minimum məbləğin, vergi imtiyazları və ayırmaların təyin edilməsinə görə böyük iqtisadi və sosial məsuliyyət qoyur.

İqtisadi ədəbiyyatda gəlir vergisinin strukturunun iki nəzəri modeli mövcuddur: yerli vergi və qlobal vergi. Yerli gəlir vergisi hər bir gəlir kateqoriyasının ayrılıqda vergiyə cəlb edilməsidir. Qlobal gəlir vergisində isə mənbəyindən asılı olmayaraq məcmu gəlir vergiyə cəlb edilir.

Tipik yerli gəlir vergisi sistemi çərçivəsində ondan çıxarılan ümumi gəlir və ondan çıxılan xərclər hər bir gəlir növü üçün ayrıca hesablanır; bəzi hallarda bu çıxılmalar ya məhdud miqdarda olur, ya da tamamilə olmur. Bundan sonra, hər bir

gəlir kateqoriyasının vergiyə cəlb edildiyi vergi dərəcələri əsasında gəlir vergiyə cəlb edilir. Fərqli gəlir növləri müxtəlif dərəcələrdə vergiyə cəlb edilə bilər. Hər bir gəlir kateqoriyası üçün xüsusi mühasibat, vergi və vergitutma prosedurları tətbiq oluna bilər. Bəzi gəlir növlərindən vergi yalnız saxlanılma formasında tutula bilər, digərlərindən isə vergi bəyannamələrinin doldurulması tələb edilə bilər. Əvvəllər yerli gəlir vergisi sistemi daha geniş yayılmışdı; hal-hazırda isə belə sistemlər və ya yerli vergi tutulması elementinin vacib olduğu sistemlər çox az sayda ölkədə saxlanılmışdır.

Tipik bir qlobal gəlir vergisi sistemi çərçivəsində konkret gəlir növləri bu gəlirlərin yaranma prosesində çəkilmiş xərclərlə nisbətə götürülmür. Bütün gəlir və xərclər vergiyə cəlb olunan təmiz gəlirin ümumi məbləğinin hesablanması üçün birlikdə nəzərdən keçirilir. Bu baxımdan bütöv bir qlobal sistem çərçivəsində gəlir kateqoriyaları əhəmiyyətli deyil.

Tamamilə yerli və tamamilə qlobal vergi cəlb etməsi arasında bir çox digər variantlar da mövcud ola bilər. Bu variantlardan biri "birləşmiş, kombine edilmiş" adlanır: burada qlobal vergi yerli vergilərin müəyyən bir məcmusuna tətbiq edilir. Bu yanaşmada bəzi gəlir kateqoriyaları və ya onların hamısı adətən sabit dərəcə ilə vergiyə cəlb edilən gəlir kateqoriyalarından tutulan vergilərə əlavə olaraq progressiv dərəcə ilə vergiyə cəlb edilmək üçün, həmçinin ailə xərclərini gəlir vergisi tətbiq olunan gəlir məbləğindən çıxarmaq üçün birləşdirilir.

Vergi siyasəti sahəsindəki bir çox nəzəriyyəçilər qlobal gəlir vergisi sisteminin yerli vergi sistemindən daha təkmil olduğunu düşünürlər. Bu, adətən onunla izah edilir ki, yerli vergiyə cəb edilmənin aşağıdakı mənfi cəhətləri vardır:(Alt, James, Ian Preston, and Luke Sibieta, 2016, p.245.)

1) fiziki şəxsin gəlirinə birdən çox vergi rejimini tətbiq etmək, bu gəlirləri mütərəqqi şəkildə vergiyə cəlb etmək və vergi yükünü azaltmağı (vergi ödənilməsindən azad edilmə və ya verginin geri qaytarılması şəkildə) çətinləşdirir, ya da bu cür imkanları tamamilə aradan qaldıra bilər. Mütərəqqi vergiyə cəlb edilmə ödəmə qabiliyyətinə əsasən vergilərin toplanmasının ən təsirli yolu hesab

edilir və vergi ödəyicisinin ümumi iqtisadi potensialının artırılması onun ödəmə qabiliyyətini göstərsə, vergi ödəyicisinin ümumi gəlirindən alınmalıdır. Yerli sistem çərçivəsində, vergilərin müxtəlif hədd dərəcələrinin strukturu sistemi yalnız müəyyən gəlir kateqoriyalarına tətbiq edilə bilər, nəticədə vergi ödəyicilərinin gəlirləri gəlir mənbəyinə əsasən fərqli olaraq vergiyə cəlb olunur, bu isə ədalətli hesab edilmir. Eyni şəkildə, yerli sistemdə fərdi gəlir vergisi üzrə imtiyazlar hər hansısa yeganə gəlir kateqoriyasına, məsələn, muzzdlu işdən gələn gəlirə tətbiq edilməlidir ki, bu halda bu güzəştlər ya qismən səmərəli ola bilər. Və ya imtiyazlar fərqli kateqoriyalar arasında bölüşdürülməlidir ki, bu da proseduru mürəkkəbləşdirir.

2) Yaradılmış sistemi idarə etmək daha çətin ola bilər. Məhdud inzibati resurslar gəlirlərin müxtəlif kateqoriyalara bölünməsindən yaranan təsnifat problemlərini həll etmək üçün qeyri-rasional şəkildə istifadə edilə bilər. Məsələn, muzzdlu işdən əldə edilən gəlir və biznes fəaliyyətindən əldə olunan gəlir müxtəlif dərəcələrlə vergiyə cəlb edildikdə, gəlir gətirən fəaliyyət növü ya muzzdlu iş, ya da sahibkarlıq fəaliyyəti (muzzd əsasında olmayan iş) kimi xarakterizə etmək lazımdır. Bu halda işəgötürənlə işçi arasındakı əlaqəni müştəri və məsləhətçi arasındakı əlaqədən ayırmaq çətinidir.

3) Vergilərini planlayan və strukturunu dəyişdirən vergi ödəyiciləri gəlirlərini ən sərfəli kateqoriyaya qoymaq üçün yerli sistem çərçivəsində müxtəlif gəlir kateqoriyalarının vergiyə cəlb edildiyi vergi dərəcələri arasındakı fərqlərdən istifadə etməyə çalışacaqlar. Vergilərin bu şəkildə planlaşdırılması, onunla bağlı olaraq resursların qeyri-məhsuldar fəaliyyətə yönəlməsi nəticəsində nəinki vergi yükünün təsiri altında iqtisadi effektivliyin azaldılmasına gətirib çıxarır, həm də iqtisadiyyata əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsir göstərə bilər. Çünki vergi ödəyiciləri elə gəlir gətirən fəaliyyətlərə üstünlük verəcəklər ki, daha səmərəli olsun, lakin daha aşağı dərəcələrlə vergiyə cəlb olunur.

Konseptual olaraq qlobal gəlir vergisinin üstünlük verilən variant olmasına baxmayaraq o, xalis formada yalnız nəzəriyyə olaraq qalır. Amma praktikada

İstənilən qlobal gəlir vergisi yerli verginin müəyyən elementini özündə ehtiva edir və mövcud vergi sistemlərinin əksəriyyəti yerli və qlobal variantların arasındadır. Qlobal gəlir vergisinin tətbiq olunduğu bəzi ölkələrdə gəlirlər kateqoriyalara bölünməyib, digər ölkələrdə isə ayrı-ayrı strukturlardan bu məbləğlərin gəlir kateqoriyasına əsasən vergi tutulan məbləğləri hesablamaq üçün istifadə olunur.

Belə definisiya olunmuş (və ya müəyyənləşdirilmələrə əsaslanan) sistem iki ümumi nəticəyə gətirib çıxarır. Birincisi, bir gəlir mənbəyi bu kateqoriyalardan birinə daxil edilmirsə, o, ümumi gəlir məbləğində hesablanmır. Bəzi ölkələrdə bəzi qalıq kateqoriyadan istifadə edilə bilər, lakin o da, adətən, əlavə bəndlərin daxil edilməsinə icazə vermir. İkincisi, bir çox hallarda bu və ya digər gəlir bəndinin hansı kateqoriyaya aid olması əhəmiyyətlidir, çünki hər bir kateqoriya üçün ayrı qaydalar tətbiq edilməkdədir. Hətta gəlirlərin kateqoriyaya bölünməmiş olduğu yurisdiksiyalarda da, hüquqi anlayışlara əsasən gəlir müxtəlif növlərə təsnif edilə bilər.

1.2 Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin mahiyyəti, yaranma və inkişaf tarixi

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi hər hansı bir şəxsin ümumi gəlirindən götürülür. Adətən vergi ödəyən gəlir qazandıqca bu öhdəliyi icra edir. Vergi ilindən sonra isə bəzi yeniliklər ola bilər. Həmin dəyişikliklər dövlətə ya verginin ödəyicisinə köçürmələr, kim ki yetərli məbləğdə pul ödəməyib; ya da artıq pulun verginin ödəyicisinə geri qaytarılması ola bilər. Bu bir gəlir mənbəsində itkiləri başqa gəlir mənbəsində vergi güzəştlər ilə əvəz edə bilər.

Gəlir vergisinin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, vergi ödəyicisinin ödəmə qabiliyyəti ilə uyğun gəlir.

Lakin gəlir vergisinin tətbiqi üçün zəruri şərtlər aşağıdakılardır:

- əhəlinin geniş kütlələrinin vergiqoyma intensivliyi, eyni zamanda dövlət gəlirlərinin daha da artırmasına imkan verən;

- İqtisadi inkişafın müəyyən bir səviyyəsidir ki, bu, mütləq vergitutma xüsusilə faydalıdır ki, güclü gəlir konsentrasiyasına gətirib çıxarır ;

- əhalinin kifayət qədər inkişaf etdirdiyi "vergi əxlaqı" (digər növ vergilərin ödənilməsindən başqa mənfəət vergisi ödəməməkdən asandır);

- vergi orqanlarına kifayət qədər texniki təlimi; (Погодина, И. В. 2017. – 88

c)

Gəlir vergisi uzun müddət qlobal təcrübədə ortaya çıxmış və indi dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrində etibarlıdır. Onun doğulduğu yer Birləşmiş Krallıqdır. Belə ki, Gəlir vergisini tətbiq etmək üçün ilk cəhd 1449-cu ildə Kral VI Henry tərəfindən İngiltərədə edildi . Bu hökmdarı sülalənin ən zəngin 12 mənbəyinin qənimətlə törədildiyi Kentdə üsyan etməyə gətirib çıxardı və onlarla baron və duklər öldürüldü . Nəticədə, əsas vergi toplayıcısı icra edildi və vergi ləğv edildi.

1472-ci ildə, İngilis kralı IV Edvard, 13 min oxçu işə almaq üçün məclisdən 10% gəlir vergisini təmin etdi. Amma ingilis məclisi bunu ödəməyi rədd etdi və vergi kollektorlarına müqavimət göstərdi.

1641-ci ildə ingilis parlamenti zadəganların adambaşı vergi (hersoqlar üçün ildə 100 funtdan başlayaraq, skvayrlar üçün 10 funta qədər) və qeyri-zadəganların isə gəlir vergisi (ildə 5%) ödəməsini nəzərdə tutan qanun qəbul etdi. Ancaq qeyri-zadəganlar həmin vergini ödəməkdən imtina edirdilər: bir ay sonra Maliyyə Nazirliyi krala hesabatı göndərdi, hesabatda etiraf edilirdi ki, aylıq planın yalnız 0,2%-i yığılıb, vergi yığıcıların beşdə bir hissəsi isə ağır əşyalarla güclü travmalar almış və işləməkdən imtina etmişlər. Nəticədə gəlir vergisi "İngiltərə üçün uyğun deyil" sözləri ilə ləğv edildi.

1799-cu ildə Böyük Britaniyada Fransa ilə müharibə səbəbindən ildə 200 funtu keçən gəlirlər üçün 10% ilə, ildə 60-200 funt arası gəlirlər üçün aşağı faizlə müvəqqəti gəlir vergisi tətbiq edilmiş, ildə 60 funtdan az gəliri olanlar isə vergidən

azad edilmişdi. 1816-cı ildə bu vergi ləğv edildi, lakin 1842-ci ildə bərpa edilib daimi vergiyə çevrildi.

Britaniyada gəlir vergisinin indiki forması, daha çox, 1965 -73-cü illər ərzində həyata keçirilən islahatlar nəticəsində formalaşmışdır. 1965-ci ilədək gəlir vergisini fiziki və eyni zamanda hüquqi şəxslər, həmçinin korporasiyalar, ödəyirdi. Korporasiyalara xüsusi mənfəət vergisi tətbiq edildikdən dərhal sonra gəlir vergisinin əhatəsi ölkə əhalisinin şəxsi gəlirləri səviyyəsinə qədər məhdudlaşdırılmışdır. Gəlir vergisi sektorunda yeniliklər yaradan islahatlara 1973-cü ildən başlanılmış, nəticə etibarilə əldə edilmiş və investisiya gəlirləri vahid tarif dərəcələrinə əsasən vergiyə cəlb edilmişdi. Bu qaydalara müvafiq olaraq ortaya çıxan gəlir vergisinin ölçülməsi onun yığım mexanizmini inkişaf etdirməyə və qrafiklərin istiqamətini köklü olaraq dəyişməyə səbəb olmuşdur.

Vahid vergi səviyyələrinin tətbiq edilməsi vergi güzəştlərinin gerçəkləşdirilməsi üçün də səmərəlidir. Vergi ödəyicilərinin hamısını çevrələyən şəxsi və ailə rəhbərinin vergiyə cəlb edilməsində tətbiq edilən ailə güzəştləri, universal olduğundan, əsas güzəşt sayılır. Ailə güzəştlərinin və şəxsi güzəştlərin ölçüsü, pərakəndə məbləğlərin yüksəliş indeksi əsas götürülməklə, avtomatik şəkildə təkrarən konkretləşdirilir. Xüsusi hallarda, vacib olmadıqca, parlament hökumətin təklifinə görə güzəştlərin ölçüsünü məhdudlaşdırmaq səlahiyyətinə sahibdir. 20-ci əsrin 90-cı illərinin ilk yarısında şəxsi vergi güzəştlərinin dəyər Britaniyada 3455 funt sterlinq olurdu.

Başqa dövlətlərdə gəlir vergisi XIX - XX əsrin sonlarında daha sonra tətbiq olundu. Buna görə, XIX əsrin sonuna qədər çoxlu ölkələrdə dolayı vergi və əmlak vergisi əsas olmuşdur. Rusiyada gəlir vergisi Birinci dünya müharibəsiylə əlaqədar tətbiq edilmişdi. 13 may 1916-cı il Rusiya imperiyasının Nazirlər Şurası "Ticarət və sənaye müəssisələrinin mənfəətinin artmasına, fərdi balıqçılıq peşələrinə görə ödənişlərin müvəqqəti vergilərin verilməsi və faiz vergisi nəzərə alınacaq mənfəətin hesablanması zamanı müəyyən aktivlərin dəyərinin ödənilməsi üçün

ayrılan məbləğin artırılması” haqqında qərarı təsdiq etdi. Yeni vergi növünə aşağıdakılar cəlb edilirdi: (Ferhatoğlu, E. 2016, s.281)

- öz maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri haqqında ictimai hesabat verməyə borclu olan müəssisələr, həmçinin əgər onların illik gəliri əsas və ya onu əvəz edən kapitalının 8 %-indən çox və bu zaman 1913 və 1914-ci illərdə əldə etdikləri orta gəlir məbləğini ötdüyü halda, əlavə sənaye vergisinə cəlb edilən müəssisələr;

- xüsusi sənaye şəhadətnamələri əsasında alınan podratlar və təchizatçılar, əgər 1916 və 1917-ci il ərzində fəaliyyətin bu növlərindən alınmış gəlirin məcmusu ildə iki min rubldan çox olarsa və 1912 və 1913-cü illərdə əldə edilən orta gəlir məbləğindən ən azı 500 rubl artıq olarsa;

- seçilmə və ya muzd üzrə səhmdar müəssisələrdə qeydiyyat və müşahidə komitələrin və təftiş komissiyalarının tərkibinə daxil olmuş şəxslər, həmçinin bu müəssisələri idarə edənlər və onların müavinləri, əgər onların tərəfindən 1915-də və ya 1916-cı ildə xidmətə görə alınmış maaş və mükafatın başqa növləri az olmayan 1912 və 1913 ildə xidmət üçün analoji ödəmələri ildə 500 rublu ötürsə.

Beləliklə, Rusiyada gəlir vergisi 1916-cı ildə tətbiq olundu və gəlirləri gündəlik minimuma - 850 rubl olan vətəndaşlara şamil edildi. Ödənişlər vətəndaşların 91 kateqoriyasına bölünmüş, ən azı 6 rubl (gəlirlər 850 rubldən 900 rubla qədər) maksimum 48 min rubl (400 min rubldan çox gəlir) olmuşdur.

Ən yeni, əlverişli bazar iqtisadiyyatının təşəkkül tapması üçün ciddi və yaradıcı iş lazımdır. Bu məqsədlə, ilk növbədə, əlverişli vergi sisteminin ərsəyə gətirilməsi prosesində dünya üzrə uğurların əldə edilməsi təcrübəsindən istifadə imkanlarına nəzər salaq. İqtisadi kitablarda və tədqiqatlarda İEÖ-in təcrübəsindən faydalanmaqla əlverişli vergi siyasətinin yaradılmasına daha çox diqqət edilir.

1917-ci il iyunun 12- də Müvəqqəti Hökumətin fərmanı ilə bu müddəalar qismən dəyişdirilmişdir. 89 kateqoriyalı gəlir və əmək haqqı vergisi ilə bağlı çox ətraflı hesabat hazırlanmış və bir min rubldan 400 min rubl gəlir əldə

etmişdir. Vergi hesabatında qeyd olunan ən aşağı vergi dərəcəsi 1%, ən yüksək göstəricisi isə 33% təşkil etmişdir. İqtisadiyyatın təbiiləşdirilməsi və pulun amortizasiyası dövründə gəlir vergisi gəlirləri kəskin şəkildə azaldı və praktik olaraq ləğv edildi. NEP nəzdində gəlir vergisi toplusu ümumi vergi mənfəət vergisi mülkiyyəti (1922) ilə əmlak vergisinə paralel olaraq bərpa olundu.

Əslində gəlir vergisi Sovet hakimiyyəti dövründə Rusiyada tətbiq olundu. Rus iqtisadçısı Ozerov İ.H. bu əsrin əvvəlində ölkələrə gəlir vergisini tətbiq etməyə səbəb olan səbəbləri qısa bir şəkildə təsvir etmişdir: (Gruber, Jonathan and Rauh, Joshua, 2015, p.28)

- işçi sinifinin tələbləri;
- inkişaf etməkdə olan sənayenin marağı;
- büdcə kəsiri.

Gəlir vergisi obyektləri ödənişçilərin (fərdlərin) gəlirləridir. Tarixi olaraq, gəlir vergisi quruluşunun 2 növü var: şedyuler və qllobal. Şedyular forması Böyük Britaniyada çıxdı və gəlirin mənbəyinə (əmək haqqı, dividend, kirayə) bağlı olaraq gəlirin bölüşdürülməsini nəzərdə tuturdu, hər bir xərclərin ayrı-ayrılıqda vergiyə cəlb edilməsi. Qlobal forma, gəlir mənbəyindən asılı olmayaraq (Prussiya köçürüldü), ödəyicinin ümumi gəliri vergisini qəbul etdi.

Hazırda ödəyicinin xalis gəlirləri vergiyə cəlb edilməyən minimum, peşə xərcləri, ailə güzəştləri, uşaqlar və ailə üzvləri üçün endirimlər, fondlara töhfə və s. Vergi imtiyazları və vergi imtiyazları xaricində vergiyə cəlb edilir. İstisnaların siyahısı ölkədən ölkəyə milli xüsusiyyətlərə və ənənələrə əsaslanır. Bir çox ölkələrin qanunvericiliyi vergi kreditlərinin istifadəsində bütün vergi ödəyicilərinə bərabər imkanlar verdiyinə baxmayaraq, real həyatda çox faydalar yalnız əhalinin çox zəngin seqmentlərinə aiddir. Əhalinin bu qrupları üçün əldə etdikləri ümumi gəlirdən inkişaf etmiş ölkələrdə istisna olunur:

- xeyriyyə fondlarına töhfə;
- seçki kampaniyasının idarəçiliyinə ayırmalar;
- biznes klublarına və idman birliyinə üzvlük haqları və s.

Böyük Britaniya, Almaniya, Portuqaliya, birdəfəlik müavinətlər, menecerlərə verilmiş bonuslar vergilərdən azaddır, Belçika və Niderlandiyada isə təbii maddi yardımlar (yerli qulluqçular, mühafizəçilər və s.),

İnkişaf etmiş ölkələrdə müharibədən sonrakı illərdə vergi daxilolmalarının (gəlir vergisi daxil olmaqla) büdcədə artımı müşahidə olunmuşdur. Bu, aşağıdakı faktlar ilə izah olunur: ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin nominal artımı, inflyasiya prosesləri və nəticədə əmək haqqının indeksləşdirilməsi, eləcə də ödənişlər üzərində nəzarəti gücləndirmək. Hal-hazırda, inkişaf etmiş ölkələrdə, əhalinin bütün gəlirlərinin 30-40% gəlir vergisi ilə geri alınır. Bu vergi kütləvi hala çevrilmiş və cəmiyyətin ən çox üzvlərinə aiddir.

Gəlir vergisi dərəcələri kompleks bir şəkildə inkişaf etdirilir. Son illərdə maksimum dərəcələrdə kəskin azalma olmuşdur və onların sayı daha mütənasib vergiyə yönəldilmişdir. Bu çox vacibdir. Gəlir vergisi ilə optimal vergi dərəcələrini hesablamaq çox çətindir. Səhmlər yüksək olduqda, yeniliklərə təşviq, riskli layihələr pozulur; yüksək vergi dərəcələrində insanların əmək fəaliyyətində azalma təhlükəsi var.

1.3 Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiq olunmasının beynəlxalq təcrübəsi və prinsipləri

Ən yeni, əlverişli bazar iqtisadiyyatının təşəkkül tapması üçün ciddi və yaradıcı iş lazımdır. Bu məqsədlə, ilk növbədə, əlverişli vergi sisteminin ərsəyə gətirilməsi prosesində dünya üzrə uğurların əldə edilməsi təcrübəsindən istifadə imkanlarına nəzər salaq. İqtisadi kitablarda və tədqiqatlarda İEÖ-in təcrübəsindən faydalanmaqla əlverişli vergi siyasətinin yaradılmasına daha çox diqqət edilir.

Fiziki şəxslərin gəlirlərinin vergiyə cəlb olunmasında əsas problemlərdən biri verginin tətbiqindən maksimum iqtisadi səmərənin əldə olunması və sosial ədalətliyin təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin vəhdətinin yaradılmasıdır. Mütəxəssislərin fikrincə, bu problemin həlli nəticəsində vergiyə cəlb edilən gəlirin həcmi xalis gəlirin məbləğinə maksimum yaxın

olmalıdır. Müasir dövrdə fiziki şəxslərin gəlir vergisinin fiskal funksiyasının maksimallaşdırılması ilə yanaşı, onun tətbiqində sosial ədalətliyin təmin edilməsi aktual məsələlərdən biri olaraq qalır. Bu istiqamətdə əsas məqsədə çatmaq üçün mütərəqqi dövlətlərin təcrübəsinin mənimsənilməsi vacib əhəmiyyət daşıyır. Bunun üçün dissertasiya işində də Britaniya, İsveç, Kanada, Amerika, Danimarka, Almaniya, Fransa, Yaponiya, Çin, Braziliya kimi ölkələrdə inkişaf etmiş vergi sistemlərinin əsas xüsusiyyətləri öyrəniləcəkdir. Burada əsas vəzifə, təcrübəsi müəyyən edilən dövlətlərdə vergiqoyma sisteminin yaranması prosesinin ölkədaxili xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsindən ibarətdir.

Almaniya. Almaniyanın dövlət quruluşuna əsasən vergi mənbələrinin hesabına yaranan vergilər də 3 səviyyəlidirlər: federal ərazi vergiləri, icma və federal vergiləri.

Gəlir vergisi Almaniya əsas vergilərdən biridir. Burada, o cümlədən əmək haqqından tutulan vergi, istehsal, torpaq vergisi, korporativ vergi, əmlak vergisi, kapitaldan gəlir vergisi, ƏDV də aiddir. Sadalanan vergi növlərinin məbləği ümumi verginin 91 %-ni əhatə edir. Muzdlu işçilərin əmək haqlarından, sərbəst işləyən şəxslərin gəlirindən, bank qoyuluşlarının faizlərindən, kapital üçün gəlirdən, kirayə, yaşayış binalarının kirayəsi, fərdi əmək fəaliyyətindən və s vergi tutulur.

Vergi tutulmalarının əsası mənbəyinin nə olmasından asılı olmayaraq gəlirdən bərabər ölçülü vergilərdən ibarətdir. Verginin hesablanma üsulu (ABŞ-dakı kimi) çox çətindir. Ancaq vergi güzəştləri və vergi tutulmalardan çıxılmaların sayı digərlərinə nisbətən daha azdır. Gəlir vergisindən başqa Almaniya vətəndaşları maaşlarından 7 faiz sosial çıxarışlar edirlər. Daxil olmaların 42,4 faizi federal büdcəyə, 42,4 faizi ərazi büdcəsinə və 16 %-i yerli büdcəyə köçürülür. Satışdan qazanılan vergi gəlirin nizanlanmasını təmin edir. Bunun hesabına ərazinin maliyyə vəziyyəti nisbətən yaxşılaşır. Almaniya şaquli və üfüqi vergi sistemini tətbiq edən ölkələr arasındadır. Yüksək gəlirli ərazilər (Bavariya, Vyurtemberg) öz maliyyə vəsaitlərinin bir qismini az təkmilləşmiş ərazilərə (Şlezviq-Qolşteyn,

Aşağı Saksaniya) keçirirlər. Müasir dövrdə Almaniyada 2 iri vergi vardır –gəlir vergisi və ƏDV. Ümumi tarif 15 %-dir, lakin ərzaq məhsulları və kitab-jurnal məhsullarına ən aşağı tarif qoyulur – 7%. (Alt, James, Ian Preston, and Luke Sibieta, 2016, p.189)

Hüquqi şəxslərin gəlir vergisi qoyulması əsas vergi növlərinə aiddir :

- Gəlir vergisi, ən çox yayılmış tarif 50 %;
- Sosial ödənişlər, iş verən şəxs tərəfindən vətəndaşlara ödənilir;
- İstehsalat vergisi, müəyyən fəaliyyət növünə (o cümlədən ticarət) qoyulur, çıxılma bazası müəssisənin əsas fondunun gəlir (əsas fondun 5 %-i) və dəyərindən (0,2 %-i) ibarətdir.

Müəssisənin əsas vergisi olaraq gəlir vergisini göstərmək olar və bu vergi hüquqi şəxs tərəfindən verilir. Ümumi vergi tarifi 46 %-dir. Bu vergi sistemi – səhmdarların maraqlarını xarakterizə edir. Müəssisə vergisi federal və ərazi büdcəsi arasında yarıya bölünür. Satışdan vergi də 3 büdcə arasında bölünür, lakin faizlər daha tez-tez dəyişir. Əvvəllər belə bölünürdü: federal büdcəyə 60%, torpaq büdcəsinə 36 %, yer subyektləri üçün bu faktor çox faydalıdır, ona görə ki, istehsal vergisindən əlavə əmlak vergisi (0,5% dəyərindən) və torpaq vergisi (1,3 % sahənin dəyərindən) ödəyirlər.

Böyük Biritaniya. Yaranma mənbəyinə uyğun olaraq gəlir vergisi Britaniyada hissələrə ayrılmaqla (maaş, dividendlər, renta və s.) sedulyar formada tətbiq edilir. Qrafiklərin hər biri xüsusi formada, başqa sözlə desək vergiyə cəlb edilmə prosesi mənbədə gəlirə nəzarət etmək vasitəsilə baş verir. Müasir dövrdə 5 qrafik daha çox istifadə olunur, onların bəziləri isə daha bir neçə gəlir növləri üzrə ayrılır. Gəlir vergisi, qanuna əsasən güzəşt və imtiyazlar çıxmaq şərtiylə, illik gəlirdən çıxılır. Vurğulamalıyıq ki, bu gəlir əldə edilmiş və investisiya olunmuş növlərə bölünür.

Maaşdan vergi mənbədən çıxılır. Bu zaman muzzdlu əmək fəaliyyəti göstərən, ancaq maaş ilə yaşayan vergi ödəyicilərindən gəlir bəyannaməsi istəməyə gərək qalmır. Başqa hallarda gəlirlərin vergiyə cəlb edilməsi vergi ödəyicisinin tələb edilən formada və müddətdə təqdim edilən müraciətnamələri üzrə həyata keçirilir.

1997-ci ildən Böyük Britaniyada fiziki şəxslər üçün «gəlir vergisinin özünə əlavəsi" sistemi tətbiq olunmuşdur. 1999-cu ildən, artıq bu sistem təkmilləşib geniş vüsət alaraq, Korporasiya gəlirlərindən çıxılan vergilərə də aid olunmuş və ödənilməli olan verginin dəyəri vergi müfəttişinin hesablamasına deyil, vergi müraciətnaməsindəki vergi ödəyicisinin hesablamasına uyğun olaraq təyin olunurdu.

Sözünü etdiyimiz sistem 1993-2003-cü illər ərzində yeridilən islahatların nəticəsi kimi VYİ-nin işinin təkrarən qurulmasına, o cümlədən, VYİ-nin regional idarə və bölmələrində daxili dəyişikliklərin edilməsində imkan yaratmışdır. Müasir dövrdə vergi yığımlarına nəzarət, MN qarşısında məsuliyyətli olan VYİ, Gömrük və Aksiz Yığımları Nazirliyi tərəfindən gerçəkləşdirilir. Vergi idarələrində fəaliyyət göstərənlərin sayı orta hesabla 75 min nəfər olmuşdur.

ABŞ. ABŞ-da ilk dəfə gəlir vergisi 1861-ci ildə vətəndaş müharibəsi dövründə tətbiq olundu. 1861-ci ilin iyulunda birbaşa mənfəət vergisi miqdarı vardı: gəlirin hər biri üçün illik gəlirin üçdə birində 800 ABŞ dolları . Daha sonra, 1862-ci ildə bir mütərəqqi miqyasda tətbiq olundu: aşağı gəlir hədi 600 dollara qədər aşağı salındı, ildə 10.000-50.000 dollar arasında olan gəlirə vergi 5 faizədək qaldırılmış, 50.000 dollardan çox gəlirə vergi isə 7,5 faiz müəyyənləşdirilmiş, lakin daha sonra sonuncu dərəcə ləğv olunmuşdu. (Alt, James, Ian Preston, and Luke Sibieta, 2016, p.193)

1872-ci ildə gəlir vergisi ləğv edilmiş, 1894-cü ildə isə Xalq Partiyasının müdaxiləsi gəlir vergisinin qısamüddətli tətbiqi üçün şərait yaratsa da, elə həmin ildə gəlir vergisi konstitusiyaya zidd elan edilmiş və ləğv edilmişdir. Bu, 1913-cü ildə ABŞ Konstitusiyasına 16-cı düzəliş qəbul olunana qədər davam etmişdir.

1913-cü ilə qədər aksiz vergisi və gömrük rüsumları ABŞ Federal büdcəsinin gəlirlərinin təxminən 90% -ni təşkil edirdi, lakin 1916-cı ildə fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisinin və şirkətlərin gəlirindən tutulan verginin məcmu payı 16% olmuş, 1920-ci ildə isə bu pay. demək olar ki, 60%-ə qədər artmışdı.

ABŞ-da Vergi Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilən federal gəlir vergisi olduqca inkişaf etmişdir: ilk 8.950 dollar gəlirdən federal gəlir vergisi tutulmur (2008-ci ildə ailə cütlükləri üçün 17.900 dollar gəlir), vergi dərəcələri 10 faizdən (2008-ci ildə növbəti 8025 dollar vergi tutulan gəlirdən) 35 faizə (357.700 dollardan yuxarı gəlirdən) qədər həddindədir. Lakin vergiyə cəlb olunan gəlirdən müxtəlif ayırmalar (ipoteka faizləri, daşınmaz əmlak, təhsil və s. vergilər) orta və ortadan yuxarı siniflərin bir çox nümayəndələrinin, xüsusilə də böyük ipoteka borcu olan ev sahiblərinin vergi yükünü əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər.

Amerikanın vergi sistemi, uzunmüddətli tarixi təcrübə üzrə təşkil edilsə də mürəkkəb quruluşa sahibdir. Bu isə federal quruluşlu Amerikanın idarə olunması prosesinin özünün tələblərindən qaynaqlanır. Daha düzgün desək, Amerikada dövlətin idarə olunmasının 3 pilləli quruluşuna əsasən, vergi sisteminin fəaliyyəti də 3 səviyyədə gerçəkləşdirilir: müxtəlif ştatların vergiləri, yerli və federal vergilər. İstənilən idarəetmə səviyyəsi öz vergiqoyma sisteminə və vergi idarələrinə sahibdir.

Transfərtlər və ya subsidiyalar, mahiyyətə federal büdcədən şatlara və bələdiyyələrin büdcəsinə tərəf hərəkət etsə də, bütün səviyyələrdə tətbiq edilir. Amerikanın vergi sisteminə məxsus xüsusiyyət odur ki, eyni bir vergi növündən eyni zamanda istifadə edilir. Misal üçün, ölkə əhalisinin gəlir vergisi 3 pillədə, əmlak vergisi 2 pillədə, şirkətlərin, korporasiyaların və müəssisələrin mənfəət vergisi 3 pillədə ödənilir. Amerikada fiskal funksiyanı icra edən yeni vergi sistemi, təkcə federal, ştatlar və yerli orqanların büdcəsinin gəlirlərini ödəmə, o həm də, iqtisadiyyatın ümumi tərəqqisinin dəstəkləyən nizamlayıcı bir vasitə kimi özünü göstərir. Ona görə ki, iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində büdcə gəlirlərinin ödənməsi və onların xərclənməsi istiqamətlərinin təyin olunması Amerika dövlətçiliyinin dayanıqlı olmasında mərkəzi həlqə rolunu icar edir.

Amerikada federal büdcəyə istiqamətləndirilən vergilər daha çox iri həcmli olduğundan, onun stabil formada daxil olması həyata keçirilir. Misal üçün, gəlir vergisinin 35 %-i, sosial sığorta ayırmaları üzrə vergilərin 24 %-i və s. Federal

büdcə dövlət gəlirləri və xərclərinin 65 %-dən artığını özündə toplaya bilir. Bazar əlaqələrinin tərəqqi səviyyəsinə görə xarici ölkələrindən aparıcı olanı, Amerikada sahibkarlığın tərəqqisi üçün ən yüksək liberal şəraitin ərsəyə gətirilməsinə baxmayaraq, ölkənin bu sektora müdaxilə etməsi, ABŞ iqtisadiyyatının nizamlanmasının təsərrüfatın mexanizminin əsas tərkib hissəsi kimi təşəkkül tapmışdır. Vergi və maliyyə mexanizmləri Amerika iqtisadiyyatının əsas tərkib hissəsi olan sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət nizamlanmasının xüsusi vasitəsi olaraq daha çox rola sahibdir. Federal büdcənin gəlirlərinin strukturunda fiziki şəxslərin gəlir vergisi xüsusi mövqeyə sahib olmaqla ilk yerdə, sosial sığorta ayırmaları üzrə vergilər isə II yerdədir (Малыш, Е. В. 2017. — 112 с., 124).

Vergiqoyma obyektini daha çox şəxsi gəlirdən ibarətdir. Belə olduqda şəxsi gəlirin hesablanması vergi ili boyunca qazanılmış ümumi gəlirdən xərcləri və vergi qanunvericiliyi üzrə vergiqoymadan xilas edilən ən az dəyər çıxılmaqla həyata keçirilir. O cümlədən, ər-arvadın gəlirləri onların istəyi ilə birgə və ya xüsusi vergiqoymaya cəlb oluna bilər. 14 yaşına qədər olan uşaqların qeyri-əmək gəlirləri isə onların valideynlərinin sayəsində vergiqoymaya cəlb olunur.

Amerikada federal vergi yığımlarının idarə olunması ilə DGX və Gömrük Bürosu maraqlanır. Vətəndaşların məhkəmədə kənar izlənməsi ilə bağlı, yüksək geniş hüquqlara sahib, DGX-nin özünün sərbəst istintaq aparatı mövcuddur. Bu xidmət orqanı davamlı olaraq vergidən xilas olan vergi ödəyicilərinin mülkiyyətini, həmçinin, daşınmaz əmlakını ələ keçirmək səlahiyyətlərinə sahibdir. Bundan başqa, DGX-nin müəyyən bir hərəkətinə məhkəmə qaydasında etiraz oluna bilər. Belə məsələlərin öyrənilməsini birinci mərhələdə xüsusi vergi məhkəməsi icra edir. Vergi ödəyicisinə, qanun bir çox hüquqlar verməklə həm də, onların maraqlarını yetərinə yaxşı qoruya bilər. DGX hər il vergilərin təmin edilməsi ilə bağlı ayrı-ayrı məsələlərdən təşkil edilən 100-dən çox ödənişsiz təlimatlar toplusunu buraxır. Bu topluslardan biri - Publication 910, Oride to Free Max Servies - İRS ödənişsiz xidmətləri və nəşrləri özündə ehtiva edən kataloqdur. (James Poterba, 2014, p.59-62)

Kanada. Kanadada vergilərin 60 %-i ödəmə mənbəyindən əldə edilir, nəticədə bu da vergidən xilas olma hallarının sayını aşağı salmışdır. Bu təcrübənin AR-da da tətbiq olunması faydalı ola bilər. Kanada qanunvericiliyinə əsasən yoxlamalar, vergi idarəsinin ərazi bölmələrində həyata keçirilə bilər.

Vergi ödəyicisinin yaşadığı ərazidəki yoxlamalar müfəttişlər tərəfindən həyata keçirilir. Fəaliyyəti gözdən keçirilən şəxslərə bu haqda yoxlamadan beş gün qabaq xəbərdarlıq edilir. Qanunvericilikdə yoxlamanın müddəti yazılmır. Ancaq idarə daxili normativlərə əsasən xırda və orta sahibkarların ƏDV-nin ödənilməsinin yoxlanılmasına 50 saatdan, gəlir vergisi ödəmələrinin yoxlanılmasına isə 100 saatdan çox vaxt apara bilməz.

Yoxlama prosesində auditorlar vergi ödəyicisinə müəyyən edilmiş pozuntu halları barəsində informasiya verirlər. Tələblərlə heç cür razılaşmayan vergi ödəyicisi agentliyin xüsusi bölməsi olan apellyasiya şöbəsinə xəbərdarlıq edə bilər. Şikayət etmək hüququ vergi ödəyicisinə müraciət olunduqdan sonra 90 gün müddətində aktual olacaqdır. Məsələyə inzibati olaraq baxılanadək vergi ödəyicisi Kanadanın vergi məhkəməsinə xəbərdarlıq edə bilməz.

Kanadanın vergi məhkəməsi 1983-cü ildə yaradılmış Gömrük və Rüsurlar Agentliyinin qərarlarının qanuni olmasını sərbəst şəkildə məqsədini güdür. Kanadanın VM-nin Vankuver, Toronto, Monreal şəhərlərində mövcud olan regional bölmələri vardır. Vergi ödəyicilərinin apellyasiya şikayətlərinin qəbul edilməsi, o cümlədən Kanadanın 80-dən çox yaşayış məntəqəsindəki vergi məhkəməsi tərəfindən gerçəkləşdirilir.

Kanadanın vergi məhkəməsinin mühüm vəzifəsi bir yandan şəxsi və korporasiya, digər yandan Kanada arasındam mübahisələri qanuni şəkildə həll etməkdir. "Kanadanın VM haqqında" qanunun təməlləri Kanadanın vergi məhkəməsi qaydalarında dəqiqləşdirilmişdir. Qaydalara əməl etməmək qanun pozuntusu hesab edilir. Ancaq şikayət olunması hələ sənəd və ya fərmanın qüvvədən düşməsi mənasını vermir.

Kanadada iqtisadiyyatın nizamlanması vasitələrindən biri olan vergi sisteminin mühüm əlamətlərindən biri vergilərin koordinasiya mexanizminin yaradılmasıdır. Həmin sözünü etdiyimiz mexanizm aşağıdakı problemlərin həll edilməsinə adekvat şəkildə yanaşır: dövlətin müxtəlif həlqələri arasında siyasi razılaşma əldə etmək; federasiya gəlirlərində əyalətlərin vəzifəsinin dəyişdirilməsi; gəlirlərin mühüm qaynağı olaraq vergi sisteminə nəzər salınmasına dövlətin bütün həlqələrinin marağını çoxaltmaq; sosial-iqtisadi tərəqqisi üçün fərdlər arasında gəlirlərin bölgüsünün səmərəli nisbətində təyin olunması.

Fransa. Bazar əlaqələrinin üstün olduğu əksər dövlətlərdən fərqli olaraq Fransada iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi özünü lap çox əks etdirir. Bu tənzimləmə iqtisadiyyatın əlverişli idarə edilməsinin bəzi sahələrində özünü açıq-aydın göstərə bilir. Fransada dövlətin nizamladığı sektorlara inhisarlara məxsus əmtəə və xidmətlərin, telefon danışıqlarının, enerji daşıyıcılarının, ictimai nəqliyyatda gediş haqqının miqdarı aiddir. Onu vurğulamaq olar ki, Fransada 200-dək qiymət növü dövlət tərəfindən nizamlanır. Belə olduqda dövlət nizamlanmasının əsas mexanizmi olan, ciddi əhəmiyyətə sahib, vergi vasitəsindən xüsusilə istifadə edilir.

Fransadakı bütün vergiləri 3 qrupda göstərmək olar: mənbədən əldə edilən istehsal, gəlir vergiləri və mülkiyyətdən, başqa sözlə desək, əşyalaşdırılmış gəlirdən çıxılan kapital vergiləri.

Fransada müəssisələrin verdiyi vergiyə, ancaq xalis mənfəət cəlb edilir. Xalis mənfəət şirkətin bütün gəlirlərindən xərcləri çıxmaqla təyin olunur. Verginin ümumi səviyyəsi 35,45 %-dir. Bəzən vergi səviyyəsinin səviyyəsi 43 %-dək arta bilər. Torpaqla bağlı olan fəaliyyətdən və istiqrazlar vasitəsilə qazanılan gəlirlərə aşağı vergi səviyyəsi tətbiq edilir. Bu sektorlar üzrə vergi səviyyələri 12-26 % ola bilər. Müəssisə hesabat dövründə təsərrüfat fəaliyyətini ziyanla bitiribsə, ziyanın həcmi gələcək illərin xalis mənfəətindən əldə edilir. Adətən əvvəlki illərin mənfəətindən də əldə edilə bilər. Gəlir vergiləri içərisində böyük əhəmiyyətə sahib

olanı fiziki şəxslərin ödədiyi gəlir vergisi hesab edilir. Bütçə daxilolmalarında onun payı 19 %-dən çoxdur.

Fiziki şəxslərin gəlirlərindən vergi səviyyələri progressiv səciyyə ifadə etməklə ondan 46 %-dək intervalda dəyişir. Vergiyə cəlb edilməyən (0%) dəyər 5 954 avroyadək, ən yüksək səviyyədə tətbiq edilən dəyər isə 150 000 avrodan çoxdur (<http://mvgolubev.blogspot.com/2012/12/french-tax.html>).

Keçən əsrin 90-cı illərində fiziki şəxslərdən əldə edilən gəlir vergisinə vergi səciyyəsi ifadə edən sosial ayırmalar da artırıldı. 1991-ci ildə qəbul olunmuş maliyyə qanununa uyğun olaraq sosial ayırmaların ümumi miqdarı daşınan və daşınmaz əmlakdan qazanılan gəlirlərin 1,2 %-ni təşkil edir.

Fransanın fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə vergi sistemi dövlətin funksiyalarının sosial sferada həyata keçirilməsi və aztəminatlı əhəlinin müdafiəsinin təmin edilməsi üçün gəlirlərin bütçəyə səfərbər olunmasını nəzərdə tutur. Bu ölkənin vergi qanunvericiliyində vergi tutulan gəlirdən müəyyən çıxılmalar da nəzərdə tutulmuşdur. Bunlara pensiya yaşına çatmış valideynlərin saxlanması, xeyriyyəçiliyə, evin mühafizəsinə, uşaqların təhsilinə və sair məqsədlərə çəkilən xərclər aiddir.

Braziliya. Brazilyada vergilərin yığılması və bölgüsü mərkəzi, regional və yerli bütçələr arasında aşağıdakı kimi gerçəkləşdirilir. Federal bütçəyə daxil olur - torpaq mülkiyyətinə vergi; ixrac edilən məhsullara vergi; sənaye məhsullarına vergi; gəlir vergisi; kredit, valyuta və sığorta əməliyyatları vergisi; sosial məqsədlərə ayırmalar; iqtisadi məqsədlərə ayırmalar: peşəkar maraqların müdafiəsi üçün ayırmalar.

Bələdiyyə idarələrinin səlahiyyətinə daxil olan vergilər - daşınmayan əmlakın icarəyə verilməsi vergisi; daşınmayan mülkiyyət vergisi; xidmətlərin təqdim edilməsi vergisi; sosial məqsədlərə ayırmalar; küçələrin işıqlandırılmasına ayırmalar.

Gəlir vergisi sənaye məhsullarına vergi mədaxillərinin 46 %-i miqdarında mərkəzi hökumət tərəfindən aşağıdakıların xeyrinə ayrılır:(Hassett, Kevin, 2016, p.145

- federal və ştat dairə fonduna -21,5 faiz;
- bələdiyyə fonduna - 22,5 faiz;
- ölkənin şimal, şimal-şərq və mərkəzi qərb regionlarında iqtisadiyyatın istehsal maliyyələşdirilməsi proqramına - 3 faiz.

Yaponiya. Nizamlanan bazar iqtisadiyyatının təşəkkül tapması iqtisadi sistemin əsas tələblərinə uyğun vergi sisteminin müəyyən edilməsini lazım bilir. Bu nöqteyi-nəzərdən Yaponiyanın vergi sisteminin tədqiq edilməsi maraq yaradır. Bununla belə, başqa bazar iqtisadiyyatına sahib olan dövlətlərdən fərqli olaraq burada dövlət büdcəsi gəlirlərinin vacib hissəsini gəlir vergisi əhatə edir. Yaponiyanın vergi sisteminin əsas üstünlüyü burada vergi növlərinin sayının çox olmasıdır. Yaponiyada 25 dövlət, 30 yerli vergi növü tətbiq edilir. Sərbəst büdcəsi olan 3055 qəsəbə, rayon və şəhəri birləşdirən 48 prefektura vardır. Əldə edilən maliyyə resurslarının 64,3 %-i yerli, 35,6 %-i isə ümumi dövlət vəzifələrini həyata keçirir.

Yaponiyada istifadə olunan vergiləri daha çox üç qrupda təsnifləşdirmək olar: fiziki və hüquqi şəxslərdən alınan gəlir vergiləri; mülk üçün alınan vergilər; dolaylı və bilavasitə tələbat vergiləri.

Ölkədaxili verginin səviyyəsi mənfəətin 25 %-i, prefektura vergisinin səviyyəsi ölkədaxili vergi səviyyəsinin 10 %-i, başqa sözlə desək mənfəətin 1,68 - i, bələdiyyə vergisinin səviyyəsi isə ölkədaxili vergi səviyyəsinin 12,4 %-i, başqa sözlə desək, mənfəətin 4.23 %-dir. Bununla belə, bu vergi növü üzrə yığımlar mənfəətin orta hesabla 44 %-ini təşkil edir.

Yaponiyada, bu vergi üzrə xırda biznes üçün güzəştlər nəzərdə tutulmuşdur. Ayrı-ayrı illərdə dövlət büdcəsinin gəlirlərində fiziki şəxslərin verdiyi verginin payı 36-43 % dəyişmişdir. Gəlir vergisi fiziki şəxslərdən qabaqcıl ştata üzrə çıxılır. 12- 39 % dəyişir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin obyektı olaraq maaş, kəndlilərin

və azad peşə sahiblərinin gəlirləri, daşınmaz əmlakdan qazanılan pensiyalar, faizlər, gəlirlər, dividendlər və s. gəlirlərin dəyəri özünü göstərir. Bütün mənbələrdən qazanılan gəlirlər yığılır, vergiyə cəlb olunmayan ən az dəyər və güzəştlər çıxılmaqla gəlir vergisi təyin olunur.

Yaponiyada gəlir vergisi çoxdur. Ancaq, bundan başqa, Yaponiya dövləti ölkə əhalisinin aztəminatlı təbəqəsinə də böyük güzəştlər tətbiq edir. Bununla belə, vergi ödəyicisinin ailə vəziyyəti əsas götürülür, çox uşaqlı ailələrə əlavə vergi güzəştləri tətbiq olunur, müalicəyə xərclənən pullar vergiyə cəlb edilmir.

İsveçdə gəlir vergisi, onun əldə edilməsi mənbəyinin harada yerləşməsindən asılı olmayaraq, rezident fiziki şəxslər tərəfindən ödənilir. Verginin dərəcəsi dünyada ən yüksək - 57 faiz təşkil edir. Lakin buna baxmayaraq, vergi müntəzəm olaraq ödənilir. Bu da dövlət xərclərinin sosial yönümlülüyü və gəlirlərin səmərəli bölüşdürülməsinin təmin olunması ilə izah edilir. Demək olar ki, yüksək gəlirləri olan fiziki şəxslər vergi ödəməklə onun böyük bir hissəsini itirdikləri halda, təqaüdçülər, tənha valideyinlər isə əksinə, büdcədən daha çox yararlanırlar. İsveçin vergi sistemində həm də gəlirdən müəyyən çıxılmalar nəzərdə tutulur. Belə çıxılmalara icbari tibbi sığorta və pensiya fondlarına ödənilən məbləğlər də daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, vergi inzibatçılığının yüksək səviyyədə təşkil edilməsi nəticəsində hər bir vətəndaş fərdi koda malik olmaqla, öz vergilərini həmin kod üzrə ödəmək imkanına malikdirlər. Vergi bəyannaməsi vergi orqanları tərəfindən tərtib olunmaqla vergi ödəyiciləri tərəfindən təsdiqlənir və yaxud müvafiq məlumatlarla əsaslandırılaraq ona etiraz bildirilir. Bununla yanaşı, İsveç qanunvericiliyində verginin azaldılmasına və gəlirin yayındırılmasına görə olduqca sərt sanksiyalar, cərimələr nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda, artıq ödəmələr olduğu halda, o, müvafiq dərəcə ilə hesablanmış faiz məbləğləri ilə birlikdə fiziki şəxslərə qaytarılır.

Danimarkada gəlirin növündən asılı olaraq (şəxsi gəlir, kapitaldan gəlir, səhmlərdən gəlir və s.), gəlir vergisinin diferensial dərəcələri tətbiq olunur. Şəxsi gəlirlərə əməkhaqqı, qaytarılmış vergi məbləği, pulsuz verilən mənzilin dəyəri,

təqaüd, sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunan xalis gəlir aid edilir. Bu ölkədə gəlir vergisi il ərzində cari ödəmələr aparılmaqla ödənilir. İl bitdikdən sonra artıq ödənilmiş məbləğlər 4 faiz dərəcə ilə faiz məbləği hesablanmaqla vergi ödəyicilərinə qaytarılır. Vergi az ödənilməyi təqdirdə isə ödənilməmiş vergi məbləğinin 9 faizi qədər aylıq peniya hesablanır. Ümumiyyətlə, Danimarkanın vergi sistemi yüksək dərəcələrin olması ilə fərqlənsə də, vergi inzibatçılığının səmərəliliyi nəticəsində vergitutmanın fiskal və tənzimləyici funksiyalarının yerinə yetirilməsi təmin edilir.

Tədqiqatlardan məlum olur ki, bazar iqtisadiyyatı üzrə İEÖ-in vergi sisteminin qazandığı təcrübənin və keçdiyi həyat yolunun tədqiq edilməsi yerli tərəqqi şəraitinin əlamətlərinə uyğun olaraq ölkə iqtisadiyyatında istifadə edilməsi vacib olmuşdur. Bununla belə, modern vergi sisteminin əsasında iqtisadi fəaliyyətin obyektiv dəyərləndirilməsi, müasir mənafeələrin səmərəli, faydalı və qarşılıqlı əlaqələndirilməsi durmalıdır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA GƏLİR VERGİSİNİN TƏTBİQİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN NORMATİV HÜQUQİ BAZASI

2.1 Azərbaycan da gəlir vergisinin tətbiq olunmasının mövcud vəziyyətinin təhlili

Ölkənin vergi sistemi ictimai istehsala, onun strukturuna, iqtisadi resursların səmərəli şəkildə bölüşdürülməsinə, elmi-texniki inkişafın intensivləşdirilməsinə iqtisadi təsir mexanizmi kimi özünü göstərir.

Vergilər sayəsində, sahibkarlıq fəaliyyətinin müəyyən sahələrinin inkişafının stimullaşdırılmasına və əksinə onların istehsal fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasına, dünya bazarında yerli müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə, qıscacası səmərəli iqtisadiyyatın yaranmasına nail olunur.

İqtisadiyyat sahəsinin maliyyə tənzimlənməsinin vacib vasitəsi vergilərdir. Dövlət vergi sistemindən faydalanaraq iqtisadiyyata maliyyə təsirini həyata keçirir.

Vergi sistemi geniş təkrar istehsal prosesinin tələblərinə və şərtlərinə müvafiq şəkildə yaradılmalıdır. Bu sistemin konseptual əsası iqtisadi strukturla elə formada əlaqələndirilməlidir ki, vergi münasibətləri reallığın şərtlərinə uyğun olsun. Vergi sisteminin quruluş və eyni zamanda tərkibi iqtisadiyyat sahəsinin həqiqi imkanlarına müvafiq olaraq müəyyən edilməli və bu sistem ölkənin iqtisadi yüksəlişini təmin etməlidir.

AR qanunvericiliyinə uyğun olaraq respublika üzrə təyin edilən və büdcəyə ödənilən vergilər 3 yerə ayrılır:(“AR-nın Vergi Məcəlləsi”, Bakı 2010)

1. dövlət;

- Dövlət vergiləri respublika ərazisində istifadə edilən vergilərdən təşkil edilib.

Dövlət vergilərinə bunlar aiddir:

- fiziki şəxslərdən gəlir vergisi;
- hüquqi şəxslərə məxsus mənfəət vergisi;
- ƏDV;

- hüquqi şəxslərə məxsus əmlak vergisi;
- hüquqi şəxslərə məxsus torpaq vergisi;
- yol vergisi;
- mədən vergisi;
- sadələşdirilmiş vergi.

2. Muxtar respublika;

Muxtar respublika vergilərinə NMR-da tutulan və yuxarıda sadalanan adı keçən dövlət vergiləri daxildir.

3. bələdiyyə vergiləri.

Bələdiyyə vergiləri bunlardır:

- fiziki şəxslərə məxsus torpaq vergisi;
- fiziki şəxslərə məxsus əmlak vergisi;
- yerli əhəmiyyətli inşaat materialları üzrə mədən vergisi;
- bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisələrin mənfəət vergisi.

Vergi dəyərinin gəlirdən asılılığını və ÜDM intensiv şəkildə artdıqda vergilər hesabına daxilolmaların çoxaldığını müşahidə edirik. Nəticədə bu əhalinin alıcılıq bacarığının zəifləməsinə, iqtisadi artımın yubanmasına səbəb olur. Əksinə, azalma zamanı əhalinin alıcılıq bacarığının çoxalması prosesi gedir ki, nəticədə bu əlverişli istəyin təşəkkülünə, istehsal səviyyəsinin aşağı düşməsinin əngəllənməsinə imkan verir. İnflyasiyanın çoxaldığı dövrdə, yüksək vergiqoyma dərəcələrinin təyin olunması alıcılıq bacarığının zəifləməsinə, iqtisadi artımın gecikdiyi zamanda isə əksinə, alıcılıq bacarığındakı azalmaların əngəllənməsinə yardım edir.

Cədvəl 1. Dövlət büdcəsinin gəlirləri 2010-2017 (milyon manat)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017***
Gəlirlər-cəmi	11402,0	15700,6	17281,4	19496,2	18400,5	17497,0	17504,7	16516,7
<i>o</i>								
<i>cümlədən:</i>								
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	590,3	715,6	813,1	859,6	980,4	982,6	1145,7	1040,4
Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	1429,8	2134,1	2253,0	2375,8	2302,6	2211,3	1983,3	2285,9
Torpaq vergisi	35,4	35,4	30,5	33,2	35,5	48,8	50,4	50,5
Əmlak vergisi	101,7	103,8	105,2	125,2	141,4	148,3	174,8	178,5
Əlavə dəyər vergisi	2082,6	2222,6	2366,8	2720,0	3119,5	3454,6	3623,4	3668,5
Aksiz vergisi	514,8	480,3	531,6	593,4	797,4	647,7	625,2	612,5
Mədən vergisi	130,2	129,7	125,7	121,6	116,3	116,2	110,4	111,2
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər	291,7	433,2	592,6	675,3	684,6	934,4	861,3	903,0
Digər vergilər	90,4	140,5	157,5	161,4	192,6	247,6	456,0	505,6
Sair daxilolmalar	6136,3	9305,5	10306,6	11842,2	10030,5	8706,8	8474,7	7160,5

Mənbə : Dövlət Statistika Komitəsi Bakı , 2018

Yuxarıdakı cədvəldə ümumi gəlirlərin nəticələri verilmişdir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisini nəticələrinə baxdıqımızda davamlı olaraq artdığı görülməkdədir. Belə ki 2010-cu ildə 590 mln manat ikən davamlı olaraq artım göstərmiş 2015-ci ildə 982 mln manat, 2017-ci ildə isə 1040 min manat olmuşdur. Cədvəldə əlavə olaraq Hüquqi şəxslərin gəlir vergisi, Torpaq vergisi, Əmlak vergisi, ƏDV, Aksiz vergisi, Mədən vergisi, Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər, digər vergilər və Sair daxilolmaların nəticələri verilmişdir. Nəticələrə baxıldığında ən yüksək vergi

gəlirinin Əlavə dəyər vergisindən olduğu görülməkdədir. 2010-cu ildə 2082 min manat ikən davamlı olaraq artışı göstərmiş 2017-ci ildə 3668 min manat olmuşdur. Bunun ardından ən çox gəlirlə təsir göstərən hüquqi şəxslərin mənfəət vergisidir. Belə ki, bu vergidə 2010-cu ildə 1429 min manat vergi toplanmışdır, bu rəqəm davamlı olaraq artım göstərərək 2017ci ildə 2285 min manat olmuşdur. (<https://www.stat.gov.az/>)

Müasir dövrdə fiziki şəxslərin gəlir vergisi ölkəmizin dövlət büdcəsinin gəlirlərinin yaranmasında paya sahibdir. İlk tətbiq edilən dövrlərdə bu vergi özünü yaxşı doğrultmasa da, bir müddət sonra yürüdülmən vergi islahatları, vergi qanunvericiliyi sektorunda həyata keçirilən inkişaf etdirmə işləri gəlir vergisi üzrə daxilolmaların çoxalması ilə sonlanmışdır. Gəlir vergisinin büdcə gəlirlərindəki xüsusi çəkisini çoxaltmaq, bu vergi növü üzrə əldə edilmiş vergilərin büdcəyə əhəmiyyətli dərəcədə daxil olmasını həyata keçirmək üçün fiziki şəxslərin gəlir vergisinin əldə edilməsi yönündə ciddi işlər görülməli, bu sferada ola biləcək qeyri-qanuni situasiyalar üzə çıxarılmalı, bu situasiyalarla təsirli mübarizənin metodları təyin olunmalıdır. Bütün bunları gerçəkləşdirmək gəlir vergisi üzrə vergitutma sektorunda nəzarət tədbirləri artmalıdır.

Cədvəl 2.AR-da gəlir vergisinin dərəcələri, minimum aylıq əmək haqqı və yaşayış minimumunun həcmi (manatla)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İllər üzrə minimum əmək haqqı	85	93.5	93.6	105	105	130	130
İllər üzrə əmək qabiliyyətli əhali üçün yaşayış minimumu	97	103	115	126	135	174	180
Gəlir vergisinin minimal dərəcəsi	14%	14%	14%	14%	14%	14%	14%
Gəlir vergisinin maksimal dərəcəsi	30%	30%	30%	25%	25%	25%	25%

Mənbə : Dövlət Statistika Komitəsi Bakı , 2018

2-saylı cədvələ baxdığımızda gəlir vergisinin dərəcələrini, minimum əmək haqqı və yaşayış minimum həcmi nəticələrini görməktəyik. Minimum əmək haqqının davamlı olaraq yüksəldiyini nəticədə görməkdəyik. Belə ki 2013- cü ildə

85 manat ikən bu rəqəm 2015 ci ildə 93.6 manat, 2017-ci ildə isə yüksəliş göstərərək 105 manat, 2018-2019-cu ildə isə 130manat olmuşdur. Yaşayış minimum həcmi nəticələrinə baxıldığında isə 2013-cü ildə müşahidə olunan rəqəm 96 manat ikən 2017-ci ildə 136 manat, 2018-ci ildə 173 manat, 2019-cu ildə isə 180 manat olmuşdur. Gəlir vergisi minimal dərəcəsində heç bir dəyişiklik baş verməmişdir və illik 14% faiz olaraq qalmışdır. Ancaq gəlir vergisi maksimal dərəcəsi üçün eyni şeyi demək mümkün deyil. 2013-2015-ci illərdə 30% faiz ikən bu rəqəm 2016-2019-ci illərdə 25% olmuşdur. (<https://www.stat.gov.az/>)

Sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlir qazanan və vergi uçotuna gəlir vergisinin ödəyicisi kimi əldə edilən fərdi sahibkar hesabat ilində qazandığı gəlirdən, başqa sözlə desək qazanılan vergi alınan gəlirlərlə bu gəlirlərin qazanılmasına sərf edilən və Vergi Məcəlləsinin X fəslinə müvafiq olaraq gəlirdən çıxılan xərclərin fərqindən 20 % dərəcə ilə gəlir vergisini hesablamalıdır.

Hesablanmış verginin dəyəri “Gəlir vergisinin bəyannaməsi” ilə hesabat ilindən sonrakı ilin martın 31-dək vergi orqanına bəyan edilir. Gəlir vergisinin ödəyicisi hesab edilən fərdi sahibkar hesabat ilində rübdə bir dəfə olmaqla Vergi Məcəlləsinin 151-ci maddəsində göstərilən formada gəlir vergisi üzrə hesablanmış cari vergi ödəmələrini büdcəyə ödəməli, hesabat ili bitdikdən sonra isə bəyannamənin verilməsi müddətində bəyannamə ilə son haqq-hesabı etməlidir.

Cədvəl 3 Fərdi sahibkarların ödədikləri gəlir vergisi üzrə bəyannamələrin təqdim edilməsi vəziyyəti

	2014	2015	2016	2017
Təqdim edilməli bəyannamələrin sayı	4075	3756	3517	3278
Vaxtında təqdim olunmuş bəyannamələrin xüsusi çəkisi	98.6%	92.9%	97.8%	96.8%
Elektron formada təqdim edilmiş bəyannamələrin xüsusi çəkisi	64.1%	70.2%	80.5%	74.7%

Mənbə : Dövlət Statistika Komitəsi Bakı , 2018

3-saylı cədvəldə fərdi sahibkarların verdikləri gəlir vergisi üzrə təqdim edilən bəyannamələrin vəziyyətinin nəticələri verilmişdir. Cədvəl nəticələrinə görə

təqdim edilən bəyannamələrin sayında davamlı olaraq bir azalma mövcuddur. Belə ki 2014-cü ildə 4076 bəyannamə təqdim edilmiş ikən 2017-ci ildə bu rəqəm 3277 ədəd olmuşdur. Vaxtında təqdim edilmiş bəyannamələr 2014-cü ildə 98.6 % ikən 2015-ci ildə 92.9%-ə qədər geriləmə olmuşdur, 2017-ci ildə isə 96.8% olmuşdur. Elektron formada təqdim edilən bəyannamələrə baxıldığında isə 2014-cü ildə 64.1% ikən 2017-ci ildə 74.7% olmuşdur. Belə ki sahibkarların bəyannamələrini elektron formada verməsi daha çox yayılmaqda və daha çox istifadə edilməkdə olduğu görülməkdədir. (<https://www.stat.gov.az/>)

2018-ci ilin yanvar-iyun aylarında dövlət büdcəsinin gəlirləri 9860,4 milyon. manat olmuşdur ki, nəticədə bu il üçün düşünülmüş vəsaitin 49 faizinə, yarımillik proqnozun 101,8 faizinə ekvivalentdir. Hesabat dövründə dövlət büdcəsi gəlirlərinin miqdarı 2017-ci ilin uyğun dövrü ilə nisbətdə 2135,5 milyon. manat və ya 27,6 faiz çoxalmış, ÜDM-ə nisbəti 26,6 faiz olmaqla öncəki ilin analoji göstəricisini 1,9 faiz bəndi üstələmişdir. Hesabat zamanı yerinə yetirilən dövlət büdcəsi gəlirlərinin 4376,8 milyon. manatı və yaxud 44,4 faizi vergi gəlirlərinə, 5483,6 milyon. manatı və yaxud 55,6 faizi başqa gəlirlərə aid edilir. Vergi gəlirləri 2018-ci ilin yanvar-iyun ayları üçün planlaşdırılmış miqdarın 100,5 faizə və illik proqnoz qiymətinin 46,7 faizə, başqa gəlirlər isə uyğun olaraq 102,9 faizə və 51 faizə ekvivalentdir. 2017-ci ilin uyğun dövrü ilə nisbətdə hesabat dövründə yerinə yetirilmiş vergi gəlirləri 10,3 faiz, başqa gəlirlər isə 46 faiz çoxdur. (<https://www.stat.gov.az/>)

2018-ci ilin 6 ayı ərzində yerinə yetirilmiş gəlirlərin mühüm mənbələr üzrə bölgüsündə AR-nın VN-nin payı 34,5 %, DGK-nin payı 16,5 %, DNF-nin payı 46,5 % , qeyri-kommersiya qurumlarının kommersiya fəaliyyətindən gəlirlərinin payı 2 faiz, başqa mənbələrin payı isə 0,6 % olmuşdur. 2018-ci ilin yanvar-iyun aylarının nəticələrinə görə illik və yarımillik proqnoz hədəflərin yerinə yetirilməsinə xüsusi mənbələr kimi DGK və DNF üzrə uyğun olaraq 142,2 % və 100 % səviyyəsində, VN üzrə icra səviyyəsi 92,4 faiz olmaqla kəsirlə icra olunmuşdur.

2019-cu il dövlət büdcəsi gəlirləri üzrə proqnozun 7 316,0 milyon. manatı və ya 31,9 faizi VN-nın xətti ilə nüfuzetmələrin, 11 374,3 mln. manatı və ya 49,5 faizi ARDNF-dan transfertlərin, 3452,6 milyon. manatı və ya 15,2 faizi Dövlət Gömrük Komitəsinin xətti ilə nüfuzetmələrin, 785,5 milyon. manatı və yaxud 3,5 faizi isə başqa gəlirlərin payına düşür. (<https://www.stat.gov.az/>)

Beynəlxalq maliyyə təşkilatları tərəfindən 2019-cu il üçün xam neftin 1 barrelinin 60-70 dollar planlaşdırılması və başqa qlobal amilləri əsas götürməklə 2019-cu il dövlət büdcəsinin neft gəlirlərinin hesablanamasında orta eksport qiyməti 60 ABŞ dolları düşünülüb.

2019-cu il dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 59,7 faizi və yaxud 13 600,3 milyon. manatı neft sahəsinin 40,3 faizi və yaxud 9216,2 milyon. manatı qeyri-neft sahəsinin payına düşür. 2018-ci ilin proqnozu ilə nisbətdə neft sahəsinin gəlirləri 2,6 % çox, qeyri-neft sahəsinin gəlirləri isə 4,6 faiz çoxdur.

Yerli büdcəyə aid olan gəlirlərin mühüm qismini vergi daxilolmaları əhatə etmişdir. Nəticədə, analiz edilən illər üzrə vergi daxilolmaları uyğun olaraq 11570.7 min manat, 12987.1 min manat, 14634.2 min manat olmuşdur. Vergi daxilolmalarının büdcənin ümumi gəlirlərindəki xüsusi çəkisi 2015-ci ildə 38 %-ni, 2016-cı il ərzində 41 %-ni, 2017-ci il ərzində isə 41 %-ni əhatə etmişdir.

Bələdiyyə gəlir cədvəlinə ölkə üzrə *fiziki şəxslərin torpaq vergisindən* 2015-ci il ərzində 5271.3 min manat, 2016-cı il ərzində 5972.5 min manat, 2017-ci il ərzində 6458.0 min manat vəsait təşkil etmişdir. Rəqəmlərdən məlumdur ki, bu vergi növündən nüfuz edən vəsaitlər intensiv şəkildə çoxalmışdır. Bu verginin ümumi vergi daxilolmalarındakı xüsusi çəkisi bu dövrlər üzrə uyğun olaraq 44,6 faiz , 45 faiz və 43 faiz olmuşdur. (<https://www.stat.gov.az/>)

Fiziki şəxslərin əmlak vergisindən bələdiyyə büdcələrinə daxil olan vəsaitlər 2015-ci il ərzində 5938.4 min manat, 2016-cı il ərzində 6683.8 min manat, 2017-ci il ərzində isə 7752.7 min manat olmuşdur. Bu verginin büdcə vergi nüfuzetmələrindəki xüsusi çəkisi isə uyğun olaraq 51 faiz, 52 faiz və 53% olmuşdur. Məlumdur ki, fiziki kəslərin mülk vergisi büdcə vergi nüfuzetmələrinin

əsasını əhatə edir. Bu vergi növündən gələn vəsaitlərin fiziki kəslərin torpaq vergisinə olan münasibətdə çox olmasının yeganə nədəni vergi qanunvericiliyində edilmiş yenilikdən sonra verginin mülkün inventarlışmış qiymətinə görə yox, hər m²-nə görə hesablanması nədən olmuşdur.

Gəlir vergisinin ödəyiciləri rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslərdir.

Rezidentlərin gəlirlərinə əsasən vergitutma obyektini vergi ili üçün rezidentlərin gəlirləri ilə bu dövr üçün gəlirdən əldə edilən dəyər arasındakı fərqdən təşkil edilən vergiyə cəlb olunan gəlirdir. Ödəmə mənbəyində vergi çıxıldığı zaman, vergitutma obyektini vergiyə cəlb edilən gəlirdir.

Xüsusi notarius tərəfindən 1 ay müddətində tətbiq edilən notariat hərəkətlərinə, o cümlədən notariat hərəkətləri ilə bağlı edilən xidmətlərə görə əldə edilən haqlar vergitutma obyektidir.

Ölkəmizdə daimi nümayəndəlik ilə işləyən qeyri-rezident vergi ödəyicisinin vergiyə cəlb edilən gəliri hər hansı bir dövrdə Azərbaycan mənbələrindən daimi nümayəndəliklə əlaqədar qazanılan ümumi gəlirlə bu dövrdə gəlirlərin qazanılması ilə bağlı sərf edilən və gəlirdən əldə edilən məbləğ arasında fərqdır.

Qeyri-rezidentin ödəmə mənbəyində vergi çıxılan kompleks gəliri, gəlirdən tutulan dəyər əsas götürülmədən, ödəniş yerində vergitutma obyektidir.

Rezident fiziki şəxslərin gəliri onun ölkə daxilində və onun hüdudlarından kənar qazandığı gəlirdən təşkil edilmişdir.

Fiziki şəxs tərəfindən maddəli işlə bağlı qazanılan gəlir — maaş, bu işdən əldə edilən müəyyən ödəmə və yaxud fayda, həmçinin öncəki iş yerindən, gələcək maddəli işdən əldə edilən gəlirdir.

Maddəli iş :

Əmək Məcəlləsinin 154-cü maddəsinə görə əmək haqqı - uyğun iş vaxtında əmək vəzifəsini icra etmək üçün əmək sazişi ilə təyin olunmuş, işçinin gördüyü işə görə işəgötürən tərəfindən pul və yaxud natura şəklində ödənilən gündəlik və yaxud aylıq dəyər, o cümlədən ona edilən əlavələrin, mükafatların və başqa ödəmələrin toplusudur.

Əmək Məcəlləsinin 157.3 maddəsinə əsasən əmək haqqının tərkibinə aylıq maaşı, artırmalar və mükafatlar aiddir.

- Tarif maaşı — işin çətinliyi, əməyin ciddiliyi və işçinin ixtisaslaşmasına görə təyin olunan əmək haqqının mühüm hissəsidir.

- Əmək haqqına edilən əlavə — əmək şəraiti ilə bağlı əvəz ödəmək və yaxud həvəsləndirmək üçün işçinin tarif maaşına, əmək haqqına təyin olunan əlavə ödəməkdir.

- Mükafat — əməyin qiymət və keyfiyyətinin artmasına işçinin maddi marağının yüksəldilməsi üçün əmək haqqı sistemində düşünülmə formada verilən həvəsləndirici pul vəsaitidir.

Muzdlu işlə bağlı qazanılan gəlirlərə, əmək haqqından əlavə, işçinin qazandığı müəyyən fayda da aiddir.

- Fiziki şəxsə banklararası kredit hərracında olan faiz səviyyəsindən az faiz səviyyəsi ilə ssuda verildiyi zaman — bu tipli ssudalar üzrə banklararası kredit hərracında olan faiz səviyyəsinə müvafiq faiz ilə ödənməli olan dəyərlə aşağı faiz dərəcəsinə müvafiq ödənməli olan dəyər arasındakı fərq;

- İşə götürənin öz işçisinə məhsulu, işi və yaxud xidməti göstərdiyi, hədiyyə etdiyi zaman — belə məhsulların, işlərin və servislərin bazar qiyməti ilə dəyəri;

- İşçinin xərclərinin əvəzi qarşılandığı zamanı — ödənen vəsaitin qiyməti;

- İşçinin iş verənə olan borcunun və yaxud məsuliyyətinin bağışlanıldığı durumda — bu borcun və yaxud öhdəliyin dəyəri;

- İş verən tərəfindən qarşılanan sığorta haqları;

- İş verən tərəfindən qarşılanan çoxçeşidli icbari və könüllü tibbi sığorta haqları;

- Vergi Məcəlləsinin 98.2 maddəsinə görə qeyd edilən dəyərlərə və xərclərə aksizlər, ƏDV və dəyərləndirilən əqdlə bağlı iş verənin ödəməli olduğu müəyyən digər vergi aiddir.

"Muzdlu işlə bağlı qazanılan gəlir"lərə daxil deyildir .

Faktiki ezamiyyə xərcləri

• AR Nazirlər Kabineti tərəfindən 2002-ci il may ayının 4-ü tarixli 75 sayılı qərarı ilə təyin olunmuş dəniz nəqliyyatında ezamiyyə xərcləri əvəzinə üzücü heyətin nümayəndələrinə sutkalıq ödənişlər.

- Başqa işgüzar xərclərin əvəzinin verilməsi
- İş verən tərəfindən öz işçilərinə təqdim edilən pulsuz yemək
- İş verən tərəfindən öz işçilərinə təqdim etdiyi pulsuz əyləncələr
- İşçilərin mənzil və yaxud işçinin mənzil xərclərinin ödənilməsi

Muzdlu işə aidiyyatı olmayan fəaliyyətdən qazanılan gəlir:

Muzdlu işə aidiyyatı olmayan fəaliyyətdən əldə edilən gəlirlər qeyri-sahibkarlıq və sahibkarlıq fəaliyyətindən qazanılan gəlirlərdən təşkil edilmişdir.

Sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirə bunlar daxildir:

• sahibkarlıq fəaliyyətləri üçün istifadə edilən aktivlərin təqdim olunmasından gəlir;

• sahibkarlıq fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasına və yaxud şirkətin bağlanması razılıq verilməsinə görə əldə edilən gəlir;

Fərdi sahibkarlar rüb başa çatdıqdan sonra 15 gün ərzində cari ödəmələri dövlət büdcəsinə verməli, hesabat ilindən sonrakı ilin mart ayının 31-də vergi idarələrinə gəlirləri barəsində bəyannamə verməli və bu vaxta kimi illik gəlir üzrə son hesablama etməklə gəlir vergisini dövlət büdcəsinə ödəməlidirlər. Fiziki şəxslərin ümumi gəlirlərindən tutulmayan xərclərdən əlavə, gəlirlərin qazanılması ilə bağlı bütün xərclər çıxılır.

Qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirə, həmçinin aşağıdakılar daxildir:

- faiz gəliri;
- dividend;
- mülkün icarəyə verilməsindən gəlir;
- royalti;
- vergi ödəyicisinə verilmiş borcun dəyəri, həmin Məcəllənin 98.2.4-cü maddəsində qeyd edilənlər çıxmaq şərtilə;

- vergi ödəyicisinin aktivlərinin ilk qiymətinin çoxaldığını göstərən istənilən başqa gəlir — əmək haqqından əlavə.

- təqvim ilində alınan hədiyyə və mirasların dəyəri Vergi Məcəlləsinin 98.2.2-ci maddəsində qeyd edilənlər çıxılmaq şərtilə;

- həyatın yığım sığortası əsasında sığorta edilənin ödədiyi yaxud onun xeyrinə ödənilən sığorta haqları ilə sığorta ödənişləri arasındakı əsas fərq.

- xüsusi notarius tərəfindən həyata keçirilən notariat hərəkətlərinə, o cümlədən notariat hərəkətləri ilə bağlı göstərilən xidmətlər qarşılığında əldə edilən haqlar;

- vəkillik fəaliyyəti göstərən şəxslər tərəfindən bu fəaliyyətlə əlaqədar göstərilən xidmətə görə əldə edilən haqq;

- idman mərc oyunlarından qazanılan uduşlar.

Qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti üçün fiziki şəxslərin illik gəlirindən müəyyən dərəcələrlə vergi tutulur. Bu dərəcələr aşağıda göstərilmişdir:

- 30 000 manata qədər – 14 %

- 30 000 manatdan çox olduqda - 4200 manat + 30 000 manatdan çox olan dəyərin 25 %-i

Ödəniş mənbəyində fiziki şəxslərə verilən dividenddən (10 %), faizlərdən (10 %). icarə haqlarından (14 %) və royaltidən (14 %) vergi tutulmuşdursa, bu dividend, icarə haqları, royalti gəlir, faizlərdən çıxılır və yenidən vergiyə cəlb olunmur.

Vergiyə cəlb edilən gəliri AR mənbəyindən olan və bu gəlirindən ödəmə yerində vergi çıxılmayan qeyri-rezidentlər və ödəmə mənbəyində vergiyə cəlb edilməsi nəzərdə tutulmayan gəlirləri olan fiziki şəxslər və ya AR-nın hüdudlarından kənar gəlir, həmçinin royaltidən gəlir qazanan rezident fiziki kəslər hesabat ilindən sonrakı ilin martın 31- də vergi idarələrinə bəyannamə verirlər.

Gəlir vergisindən azadolmalar

Fiziki şəxslərin bəzi gəlirlərindən gəlir vergisi tutulmur:

- rotasiya ilə xaricə ezamiyyətə yola salınan diplomatik xidmət işçilərinin və diplomatik xidmət orqanlarının inzibati-texniki xidmətini göstərən şəxslərin və mühafizəsi zəruri hesab edilən AR-nın xarici ölkələrdə və beynəlxalq qurumlarda işləyən diplomatik nümayəndəliklərinin və konsulluqlarının qorunmasını təmin edən hərbi qulluqçuların –başqa ölkələrdə aldığı maaş;

- AR-nın rezidenti olmayan şəxsin ofisdən gəlir - əgər bu gəlir AR-nın rezidenti olmayan işə verən tərəfindən və ya onun adından ödənilirsə və qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyi tərəfindən, daimi nümayəndəlikdə fəaliyyəti ilə bağlı olaraq ödənilmirsə;

- təqvim ilində əldə olunan hədiyyələrin, təhsil və yaxud müalicə haqlarını qarşılamaq üçün maddi dəstəyin, birdəfəlik müavinətin qiymətinin 1000 manata kimi olan qismi, xaricdə müalicə haqlarını qarşılamaq üçün maddi dəstəyin dəyərinin 2000 manata qədər olan qismi, mirasların qiymətinin 20000 manata qədər olan qismi;

Təhsil və yaxud müalicə haqları almış insanlara bu güzəşt o vaxt verilir ki, bu dəyərlərin təyinatı üzrə ödənildiyini təsdiqləyən uyğun sənədlər təqdim olunmuş olsun.

- hədiyyə, maddi dəstək və miras vergi ödəyicisinin ailə nümayəndələrindən alındığı halda, onun tam qiyməti;

- əmək bacarığının müvəqqəti olaraq itirilməsinə görə ödənilən müavinətlər çıxmaq şərti ilə, dövlət müavinətləri, dövlət pensiyaları, dövlət təqaüdləri, əvəzsiz dövlət köçürmələri, işçilərin sayının və ştatların ixtisar olunması ilə bağlı olaraq əmək sazişinə xitam verildikdə çalışanlara AR-nın Əmək Məcəlləsinə uyğub ödənilən təminatlar, o cümlədən AR qanunları və AR-nın başçısının qərarları ilə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına fərdi birdəfəlik ödəmələr və yaxud maddi dəstəklər;

- alimentlər;

- bahalı daşlardan və metallardan, bahalı daşlar və metalların ləvazimatlarından, incəsənət əsərlərindən, antik əşyalardan və vergi ödəyicisinin

sahibkarlıq işlərində istifadə olunan və yaxud istifadə olunmuş mülkdən əlavə, daşınan maddi mülkün təqdim olunmasından gəlir;

- sığorta hadisəsi müşahidə edildikdə sığorta olunanın və yararlanan şəxsin həyatına, o cümlədən onun mülkünə və yaxud mülk mənafeələrinə edilən ziyanın zərərin əvəzini vermək üçün pul və yaxud natura formasında ödənilmiş vəsait, o cümlədən iş verən tərəfindən verilən icbari sığortaların hamısı və könüllü tibbi sığorta haqları və pensiya sığortası üzrə iş verənin AR-nın sığortaçılarına verdikləri sığorta haqları üzrə sazişin qüvvəyə mindiyi vaxtdan bəri 3 illik müddətdən sonra sığorta olunana və yararlanan şəxsə verilən müəyyən məbləğlər;

- dəyən ziyanın qarşılınması ilə əlaqədar alınan kompensasiya ödənişləri;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalından alınan gəlirlər;
- sənətkarlıq sahəsində işləyən fiziki kəslərin gəliri;
- kompensasiya xarakterli fərqli ödənişlər;

- hərbi qulluqçulara, prokurorluq idarələrinin prokurorluq işçilərinə və hərbi qulluqçularına, hüquq- mühafizə və feldyeger rəhbərliyi idarələrinin xüsusi rütbəsi olan əməkdaşlarına verilən bütün növ ödənişlər, o cümlədən, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq əlaqəsi olan şəxslərə verilən əmək haqqı, mükafat və başqa maddi təminatlar;

- iş verənin işçinin hərbi və alternativ xidmətə çağırılması ilə bağlı ödənilən müavinətlərin qanunvericilikdə düşünülmüş dəyəri.

- yarışlarda və müxtəlif müsabiqələrdə əşya formasında əldə edilən mükafatların bütöv qiyməti;

- dövlətlərarası yarışlarda və müxtəlif müsabiqələrdə pul formasında əldə edilən mükafatların 4000 manata qədər olan qiyməti;

- ölkə, şəhər və rayon yarışlarında və eyni zamanda müsabiqələrində 200 manata qədər olan qiyməti;

AR Milli Məclisinin hakimlərinə öz öhdəliklərinin icra etməsi ilə əlaqədar xərclərin qarşılınması üçün qanunla təyin olunmuş ölçüdə verilən aylıq pul təminatı və AR başçısının qərarı ilə vəzifəyə təyin edilən AR-nın icra hakimiyyəti

və başqa dövlət idarələrinin AR-nın Milli Bankının və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının rəhbər işçilərinə səlahiyyətlərinin icrası ilə əlaqədar təmsilçilik xərclərinin qarşılınması üçün verilən vəzifə maaşlarına aylıq əlavə pul təminatı;

• torpaqların dövlət tələbatları üçün əldə edilməsi zamanı ödənilən kompensasiya;

• AR-nın əvvəlki başçısına və onun ailə üzvlərinə verilən pensiya, müavinət və başqa ödənişlərin dəyəri;

• qeydiyyatda salındıqları hesabat ilindən etibarən 7 il üçün AR-nın dövlət başçısının qərarına görə ərsəyə gətirilən sənaye və ya texnologiyalar parklarının rezident fiziki kəsləri bu parklardakı fəaliyyətdən qazandıqları gəlir;

• 2016-cı il fevral ayının 1-dən etibarən 7 il üçün yerli bank və xarici bankın AR-da işləyən filialı tərəfindən fiziki şəxslərin əmanəti üzrə ödənilən illik % gəlirləri, o cümlədən emitent tərəfindən investisiya sənədləri üzrə ödənilən dividend, diskont və % gəlirləri;

• investisiya təşviqi sənədini əldə etmiş fərdi sahibkarın bu sənədi aldığı vaxtdan 7 il üçün qazandığı gəlirin 50 faizi.

Vergi güzəştləri:(“AR-nın Vergi Məcəlləsinə əlavələrin və dəyişikliklər olunması” haqqında AR Qanunu. Bakı, 2019.)

VM-nin 2019-cu il yanvar ayının 1-dən tətbiq edilən müddəalarına əsasən,

- vergi ödəyicisinin azı 3 il müddətində mülkiyyətində olan iştirak payının təqdim olunmasından əldə edilən gəlirlərinin yarısı fiziki şəxslərin gəlir vergisindən xilas olur. Qazanılan gəlirin qalan hissəsi isə VM ilə təyin edilmiş ümumi qaydada vergiyə cəlb olunur.

Ümumi gəlir = 1.000 AZN (həmçinin 200 AZN nağd, 800 AZN nağdsız)

Gəlirdən çıxılan ümumi xərc = 700 AZN ;

Gəlir = 300 AZN Güzəşt tətbiq olunmadığı halda, vergi ödəyicisinin ödəməli olduğu gəlir vergisinin dəyəri 60 AZN (1.000 – 700 = 300 x 20%) təşkil edir.

-pərakəndə satış formasında məhsulların satışının təşkili üzrə ticarət fəaliyyəti göstərən gəlir vergisinin ödəyicisi olan fərdi sahibkar tərəfindən büdcəyə ödənilməli olan gəlir vergisinin dəyəri 2019-cu il yanvar ayının 1-dən 3 il müddətinə “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiə edilməsi barəsində” AR-nın Qanunu ilə təyin olunmuş POS-terminal ilə nağdsız olaraq həyata keçirilən ödənişlərin ümumi gəlirdəki payına müvafiq müəyyən olunan verginin 25 %-i həcmində azaldılır.

Muzdlu işlə bağlı gəlir vergisinin güzəştli formada hesablanması təkcə neft və qaz sektorunda fəaliyyəti olmayan və qeyri-dövlət sahəsində fəaliyyət göstərən fiziki şəxslərə münasibətdə tətbiq olunur və bu sahədə əməkhaqlarının leqallaşdırılmasını və rəsmi olmayan məşğulluğun ləğvini stimullaşdırmaq məqsədi daşıyır. Ancaq son yeniliklərə qədər neft-qaz sektorunda və dövlət sahəsində fəaliyyət göstərən fiziki şəxsin əməkhaqqı 2.500 manata qədər olduqda hesablanmış dəyərdən 174 manat çıxılmaqla 14 % ilə gəlir vergisi hesablanırdısa, yeniliklərdən sonra bu məbləğ dəyər 200 manata qədər yüksəlmişdir. Maaşın 200 manatdan çox olan qismindən isə 15 % ilə vergi tutulur. Nəticədə, hesablanmış maaş 570 manat olan dövlət sektorunda işləyən fiziki şəxsin maaşından 51,8 AZN vergi tutulacaqdır.

-kiçik sahibkarlıq subyektinə sahib olan fərdi sahibkarların sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirinin 75 %-i fiziki şəxslərin gəlir vergisindən azad olur.

Kiçik sahibkarlıq subyekti olan fərdi sahibkarın gəliri 10.000 AZN, xərci 6.000 AZN-dır. Xərclər gəlirdən çıxarıldıqdan sonra yerdə qalan gəlir 4.000 AZN olduqda gəlir vergisinin hesablanması belə olur: $4.000 - 4.000 \times 75\%$ (vergidən azad olan qisim) = $1.000 \text{ AZN} \times 20\% = 200 \text{ AZN}$ (gəlir vergisi) Yəni, kiçik sahibkarlıq subyektinə sahib olan fərdi sahibkar qazandığı gəlirlərindən xərclər çıxıldıqdan dərhal sonra yerdə qalan gəlirdən 5 % - lik vergi ödəyir.

-3 illik müddət üçün imzalanan müqavilə ilə yaşamın yığım sığortası və pensiya sığortası üzrə işverənin sığorta edilənin vergiyə cəlb olunan gəlirlərinin yarısından çox olmayan qismindən AR-nın sığortaçalarına ödədikləri sığorta

haqları fiziki şəxslərin gəlir vergisindən azad olur. (Vergi Məcəlləsi,102.1.8-ci maddə)

2.2 Azərbaycanca fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqi xüsusiyyətləri

Məlumdur ki, vergilərin dövlət büdcəsindəki yeri və rolu, dövlət xərclərinin təşkilində xüsusi payı onların təsnifatını vacib edir. Müəyyən verginin təsnifatı bu verginin önəmini və məzmununu daha düzgün təyin etməyə imkan verir.

Vergilərin fərqli olmasına və onların hər birinin dövlət gəlirlərinin yaranmasındakı faydasını nəzərə alaraq, fiziki şəxslərin gəlir vergisi bütün bu vergilər arasında əsas yer tutur. Gəlir vergisi fiziki şəxslərin 1 il boyunca qazandığı gəlirlərdən çıxılan vergidir. Birbaşa vergilərə məxsus fiziki şəxslərin gəlir vergisi dövlət idarələrinin maliyyələşdirilməsində əhəmiyyətli yer tutur.

2018-cu il üçün dövlətin vergi-büdcə siyasəti hazırlanarkən, ölkədaxili və regional baxımdan prioritetliyin təşkili, o cümlədən bu siyasət sayəsində optimal nəticə əldə etmək üçün vergi səviyyələrindəki yeniliklərin işgüzar aktivliyə, büdcənin xərclər hissəsində olan yeniliklərin inflyasiya və faiz dərəcələrinə təsiri, büdcədə kəsir olarkən bunun makroiqtisadi tarazlığa təsiri həm də ölkə daxilindəki iqtisadi vəziyyət, onun tərəqqi dinamikası əsas götürülmüşdür. Bazar iqtisadiyyatı sahəsində iqtisadi amillərin investisiya aktivliyi ilə gəlirlərdən çıxılan vergi səviyyələri arasındakı münasibətin tədqiq edilməsinə yönəlmiş Laffer nəzəriyyəsinə görə vergilər qabaqcadan artırılmasının müəyyən olunmuş bir həddə qədər yüksələ bilər. Bu hədd təyin edilərkən ölkə daxilindəki sosial-iqtisadi və istehsalın vəziyyəti, ölkə əhalisinin gəlirlilik səviyyəsi və.s kimi vacib iqtisadi amillər əsas götürülməlidir. Bu həddin nəzərə alınmaması işgüzar aktivliyin zəifləməsinə və bu da büdcə gəlirlərinin azalmasına gətirib çıxarır.

Müasir dövrdə dövlət büdcəsinin gəlirləri arasında gəlir vergisinin rolunun və payının təyin olunması ilə əlaqədar bəzi araşdırmalar aparılmaqdadır. Bu yöndə edilən əksər təhlillər aparıcı dövlətlərin büdcələrində vergilərin , əsasən gəlir vergisinin xüsusi payının olduğunu aşkar edir. Bu təhlillərdən alınan başqa bir

nəticə isə vergi gəlirlərinin dəyəri ilə dövlətin iqtisadi tərəqqi səviyyəsi arasında asılılığın olmasıdır. Misal üçün Amerika, İsveç, İsveçrə, Böyük Britaniya kimi dövlətlərdə gəlir vergisinin dövlət büdcəsindəki payı çoxdur. Ölkəmizin ölkə büdcəsi maliyyə sistemimizin əsas həlqəsi, əsas maliyyə planı hesab edilir, Milli Məclis tərəfindən qəbul olunaraq, prezident tərəfindən qanun formasında təsdiq edilir. Büdcə sistemi haqda qanuna görə - büdcə AR-nın dövlət hakimiyyəti və özünü idarəetmə orqanları hesabına dövlət və bələdiyyələrə aid vəzifə və funksiyaların icrası üçün zəruri pulun əldə edilməsi və istifadə edilməsi üçün mühüm maliyyə sənədidir.

Gəlirlərin qazanılması üzərində nəzarət, vergiyə cəlb olunacaq gəlirlərin doğru şəkildə təyin olunması kifayət qədər vacibdir. Bu şərtlərə riayət edildiyi, vergi qanunvericiliyinə əməl olunduğu, vergi idarəetməsinin doğru şəkildə aparıldığı hallarda fiziki şəxslərin gəlir vergisi dövlət büdcəsinin maliyyələşdirilməsində, dövlət xərclərinin ödənilməsində kifayət qədər yararlı ola bilər. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi AR-da və bəzi xarici dövlətlərdə büdcə gəlirlərini ərsəyə gətirən qaynaqlardan biridir. Bu səbəbdən də vergiçouyma sektorunda görülən hər iş geniş şəkildə düşünülməli və bu yöndə xüsusi qərarlar verilməlidir.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi vasitəsilə əhalinin gəlir səviyyəsi nizamlanır və bununla yanaşı gəlirlərin rəşional istifadəsi dəstəklənir, gəlirlərin bölgüsündəki bərabərsizlik azaldılır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin başqa ödənişlərdən, yığım və rüsumlardan fərqlənən, ancaq başqa vergi növləri ilə bənzər olan bəzi əlamətləri vardır. Bu əlamətlərlə geniş şəkildə tanış olaq :

1-ci əlaməti odur ki, bu vergi ödənildikdə mülk sahibinin gəlirinin bir hissəsi dövlətin mülkiyyətinə aid olur.

2-ci əlaməti onun təyin edilməsi və tətbiq olunmasının qanuniliyi ilə aşkar edilir. Başqa sözlə desək, vergilər qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunmuş formada çıxılmalıdır.

3-cü əlaməti onların zəruriliyi sayılır. Qanunvericilikdə təyin edildiyi kimi vergi ödəyicilərinin hamısı ayrı-ayrılıqda uyğun şərtlərlə vergiləri ödəməyə məcburdur. Bu hal ölkələrin konstitusiyalarında özünü göstərir.

4-cü əlaməti isə məcburi xarakterli olmasıdır. Dövlət sanksiya və məcbur etmə vasitələri sistemi ilə ödəyicilərə vergi öhdəliklərini icra etməkdə bir xeyli təsir edir.

5-ci əlaməti isə pul formasında ödənilməsidir. Ölkəmizin vergi qanunvericiliyinə əsasən vergilərin əmlak yaxud digər bir formada ödənilməsi düşünülməmişdir. Əksər dövlətlərdə hələ də natural şəkildə ödənilən vergilər vardır.

6-cı əlaməti onun əvəzsiz xarakter daşmasıdır, başqa sözlə desək, vergi ödəyicisi vergi şəklində büdcəyə ödədiyi pulun qarşılığında heç nə almır, bu öhdəlik birtərəflidir. O cümlədən, dövlət də vergiləri yığarkən, bu vergilərin qarşılığında öz üzərinə vergi ödəyicisi qarşısında müəyyən bir öhdəlik götürmür. Ancaq bu fikirləri dar mənada qəbullanmaq heç də doğru olmazdı.

Dövlət öz xərclərini maliyyələşdirmək, öz vəzifələrini icra etmək, iqtisadiyyatın nizamlanmasını tətbiq etmək üçün üçün fiskal mexanizmlər yaradır və bu mexanizmlərdən faydalanır. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi də bu fiskal mexanizmlərə aid olunur. Bununla belə, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin dövlətimizdə və eyni zamanda da dünya ölkələrinin çoxunda geniş vüsət almasının bəzi faktorları vardır.

İqtisadi baxımdan İEÖ-də büdcə gəlirlərinin əksəriyyəti fiziki şəxslərin gəlir vergisi hesabına ortaya çıxır.

AR-da büdcə gəlirlərinin ərsəyə gəlməsində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin payının İEÖ-ə nisbətə az olmasının 2 vacib səbəbi bilinir. Bunlardan birincisi ölkə əhalimizin gəlir səviyyəsinin İEÖ ilə müqayisədə az olmasıdır. Digər səbəb isə yüksək gəlirlərin vergidən gizlədilməsi və vergidən xilas olma hallarının olmasıdır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin məzmununu daha yaxşı başa düşmək, onun iqtisadi nizamlanmasının təşkilindəki əhəmiyyətini üzə çıxarmaq üçün, bu verginin vergitutma obyektini, bazası, vergi ödəyiciləri, bu verginin səviyyələri haqqında geniş informasiyaya malik olmaq lazımdır.

VM-də də təyin olunduğu kimi vergitutma obyektindən vergini ödəməli olan şəxslər vergi ödəyiciləri sayılırlar. Buna əsasən fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə vergi ödəyicilərini qeyri-rezident və rezident fiziki şəxslər olmaqla 2 yerə bölünürlər.

Fiziki şəxslərin gəlirlərinin siniflərə ayrılmasında növbəti kateqoriya maddəli işlə bağlı olmayan fəaliyyətdən gəlir sayılır. Vurğulayaq ki, maddəli işlə əlaqədar olmayan fəaliyyətdən gəlirlər də qeyri-sahibkarlıq və sahibkarlıq fəaliyyətindən qazanılan gəlirlər olmaqla 2 yerə bölünür.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin vergitutma obyektini 5 yerə ayırılır.

- rezidentlərin gəlirləri üzrə;
- qeyri-rezidentlərin gəlirləri üzrə;
- xüsusi notarius tərəfindən notariat hərəkətləri üzrə;
- ödəmə mənbəyindən vergi tutulduğu halda;
- AR-da öz daimi nümayəndəliyi hesabına fəaliyyət göstərən;
- qeyri – rezident şəxslərin gəlirləri üzrə;
- qeyri-rezidentin ödəmə mənbəyində vergiyə cəlb edilməsi planlaşdırılan ümumi gəlirləri üzrə vergitutma obyektini.

VM-də vergitutma obyektini anlayışı ilə bərabər istənilən vergi növü üzrə vergitutma bazası təyin olunmuşdur. Vergitutma bazası dedikdə vergitutma obyektinin vergi hesablanan hissəsinin miqdar baxımından ifadəsi anlaşılır. Misal üçün, fiziki şəxslərin gəlir vergisində vergitutma obyektini işçiyə hesablanmış ümumi maaş miqdarı əhatə edir, vergitutma bazasını isə, maaşın ümumi dəyəri ilə onun vergidən xilas edilən dəyəri arasındakı fərq təşkil edir.

Vergitutma sektorunda mühüm faktorlardan biri də vergi səviyyəsidir. Vergi səviyyəsi vergitutma bazasının hər bir vahidinə düşən vergi dəyərini təyin edir.

Aşağıdakı verilən cədvəldə ayrı-ayrı illər üzrə gəlir vergisinin səviyyəsinin dəyişmə dinamikası qeyd edilmişdir :

Cədvəl 4 Müxtəlif illər üzrə gəlir vergisinin dərəcəsinin dəyişmə dinamikası

İllər	Sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə	Qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə		Muzdlu işlə bağlı əldə edilən gəlir üzrə
		Xüsusi notarius	Digərləri	
1992-2005	12-55 %		12-55 %	12-55 %
1996-1999	12-40 %		12-40 %	12-40 %
2000-2003	12-35 %		12-35 %	12-35 %
2004-2009	14-35 %		14-35 %	14-35 %
2010	20 %		14-30 %	14-30 %
2012		10 %		
2013-2018			14-25 %	14-25 %

Mənbə:Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

4-saylı cədvəldən məlumdur ki, fiziki şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə qazandığı gəlirlərə tətbiq edilən verginin səviyyəsi 1992-2005 ci illər arasındakı dövr boyunca 14- 56 % aralığında dəyişmişdir. 1996-1999 cü illərdə bu verginin ən aşağı həddi 14 % , ən yüksək həddi isə 45 % olmuşdur. (<https://www.stat.gov.az/>)

Fiziki şəxslərin gəlirlərinin siniflərə bölündüyünü bilirik və buna əsasən fiziki şəxslərin gəlirlərinə tətbiq edilən uyğun səviyyələr müəyyən edilməlidir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin səviyyələri 5 qrup üzrə ayrılır. Bu səviyyələrə aşağıdakılar aid olunur:

- aylıq gəlirdən çıxılan,
- qeyri- sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə gəlirdən çıxılan,
- sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə gəlirdən çıxılan,
- xüsusi notarius gəlirindən çıxılan vergi dərəcələri.

Məlumdur ki, əvvəllər fiziki şəxslərin aylıq gəlirlərdən çıxılan vergi səviyyələrinin ayrı-ayrı şkalaları olmuşdur və AR-da həyata keçirilən vergi islahatları nəticəsində 2 şkalalı vergi səviyyələri tətbiq edilməyə başlanmışdır.

Vergi siyasətinin gələcək inkişafı istiqamətləri də fiziki şəxslərin gəlir vergisinin optimallaşdırılmasının, nağdsız odənişlərin stimullaşdırılmasının, vergi odəyiciləri ilə vergi orqanları arasında partnyorluq prosedurunun tənzimləyən normativ-huquqi bazanın yaradılmasının, vergi bəyannamələrinin əvvəlcədən doldurulması sisteminin tətbiqinin, elektron auditin və digər innovativ yeniliklərin tətbiqinin əhəmiyyəti nəzərə alınmalı və reallaşdırılmalıdır.

Vergi dərəcələrinin optimallığının təhlil etmək üçün əvvəlcə AR-da vergi dərəcələrinin hazırkı vəziyyətini başqa ölkələrin vergi dərəcələrinin optimallığı ilə müqayisə etmək mütləqdir. Beləliklə, 60-a yaxın İEÖ və İEOÖ üzrə həyata keçirilən araşdırmalar nəticəsində aşağıdakı nəticələr alınmışdır:

ƏDV-nin dərəcəsi – dünyanın 21 ölkəsində 18 %-dən çox, dünyanın 18 ölkəsində 18%- dən az və 9 ölkədə 18%-dir. Mənfəət vergisinin dərəcəsi – dünyanın 43 ölkəsində 24%-dən çox, dünyanın 14 ölkəsində 24%-dən az və 1 ölkədə isə 24%-dir.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin ən yüksək dərəcəsi – dünyanın 28 ölkəsində 35%-dən çox, dünyanın 25 ölkəsində 35%-dən az və 6 ölkədə 35%-dir.

Məlumdur ki, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin dərəcəsi orta səviyyədədir. (Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı-2018)

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA GƏLİR VERGİSİNİN TƏTBİQİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Gəlir vergisinin təkmilləşdirilməsinin beynəlxalq təcrübəsi

Xarici ölkələrin vergi sistemlərinin təhlil edilməsi, öyrənilməsi bizə bazar iqtisadiyyatına malik dövlətlərin vergitutma sektorundakı təcrübəsini, vergitutma mexanizmlərinin fəaliyyət və tərəqqi qanunauyğunluqlarını əsas götürməyə zəmin yaradır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi köməyilə iqtisadiyyatın nizamlanmasını təmin edən dövlətlərdə bu yöndə fərqliliklər yaranmaqdadır. Vergi mükəlləfiyyətlərinin daşınma xüsusiyyətlərinə əsasən ölkələri bir neçə meyar üzrə müqayisə etmək olar. Belə qənaətə gəlmək üçün müqayisə meyarı kimi dövlətdə fəaliyyət göstərən əhalinin gəlirlərinə tətbiq edilən gəlir vergisinin maksimum həddindən faydalanmaq məqsədəuyğun olardı.

Qərbi Avropa dövlətlərindən olan Belçika maksimum həddə olan vergi səviyyələri ilə seçilir. Burada gəlir vergisinin ən yüksək dərəcəsi 53 faiz olur. O cümlədən bu ölkədə başqa vergiləri də maksimum dərəcə ilə çıxılır. Vergilər yüksək dərəcə ilə tutulsa da Belçikada iqtisadi vəziyyət heç də minimum səviyyədə deyil.

Finlandiyada gəlir vergisinin ən yüksək həddi 46,7 % olur, o da yüksək gəlir vergili dövlətlər arasındadır. Yəni də yüksək dərəcəli gəlir vergisi müşahidəolunan əksər dövlətlərlə müqayisə edildikdə Finlandiyada iqtisadiyyatı olduqca yaxşı vəziyyətdədir.

Yüksək səviyyəli gəlir vergisi ilə fərqlənən başqa bir dövlət isə Danimarkadır. Danimarka yüksək gəlir vergili dövlətlər sırasında dördüncü yerdədir. Gəlir vergisinin dərəcəsi Danimarkada 45 % olur. Burada gəlir vergisi ilə bərabər başqa vergilər də yüksək dərəcə ilə çıxılır. Burada təzadlı bir məqam da nəzərə çarpır. Yüksək vergi mükəlləfiyyətləri təkcə ölkə əhalisinin narazılığına səbəb olmur, eyni zamanada danimarkalılar özlərini yer üzünün ən xoşbəxt milləti sayırlar.

İtaliyada fiziki şəxslərin gəlir vergisinin maksimum həddi 39 faiz olur. Burada vergilər maksimum dərəcə ilə çıxılsa da, başqa xarici dövlətlər ilə müqayisə edildikdə adambaşına düşən Ümum Daxili Məhsulun həcmi daha aşağı olur.

Fransada gəlir vergisinin maksimum həddi 40 faizdir. Burada əhalinin yüksək gəlirli təbəqəsinin 50 %-i gəlir vergisinin ödəyicisidir.

Yüksək vergi səviyyələri ilə bərabər aşağı vergi səviyyələri də tətbiq edilən ölkələr vardır. Bu ölkələrdən biri də İsveçrədir. Burada rəhbərlik aşağı vergi siyasətindən dövlətə investisiya qoyuluşunu dəstəkləyir. İsveçrədə aşağı vergi yükü ilə yüksək iqtisadi göstəricilər bir yerə toplanmışdır. Kanadada da vergitutma strukturu ABŞ ilə demək olar ki, eynidir. Burada gəlir vergisinin ən yüksək səviyyəsi 31.3 %-dir.

Yaponiya yer üzündə ən güclü iqtisadiyyatı olan ölkələrdən biri hesab edilir. Ancaq yenə də adambaşına düşən ÜDM -in miqdarına əsasən heç də ön cərgələrdə deyil, eyni zamanda Yaponiyanın dövlət borcunun dəyəri də çoxdur.

Böyük Britaniya öz xüsusi vergi sistemi, vergitutma əlamətləri, iqtisadiyyata dövlət təsirinin metodları ilə fərqlənir. Bu dövlət eyni zamanda vergitutma nəzəriyyəsinin vətəni sayılır. Burada gəlir vergisinin ən yüksək səviyyəsi 40 faiz təşkil edir.

Müasir dövrdə gəlir bərabərsizliyi ölkələrdə əsas problemlərdən biri hesab edilir. Bu problemi həll etmək üçün dövlət müvafiq alətlərdən faydalanaraq gəlirlərin yenidən bölgüsünün nizamlanmasını həyata keçirməlidir. Bunun üçün effektiv mexanizm vergitutmadır.

Gəlirlərin bölgüsü sektorundakı ədalətsizliyi aradan qaldırmaq üçün ilk yol mühüm bölgü əlaqələrinin, başqa sözlə desək, dövlət və kapitalist mülkiyyəti nisbətinin dəyişməsidir. Amma gəlir bölgüsündə yaranmış axsaqlıqları yox etmək üçün iqtisadi sistemdə bu cür ciddi dəyişiklik etmək heç də asan deyil.

Gəlir vergisi təkmilləşdirilməsi prosesində xarici ölkələrdə 3 vergi dərəcəsi tətbiq edilir. Bu dərəcələrə aşağıdakılar aid olunur:

Regressiv vergi dərəcələri tətbiq edildiyi zaman - maksimum gəlirli şəxslər ilə müqayisədə minimum gəlirli şəxslərin qazandıqları gəlirlərdən daha çox ilə vergi çıxılır.

Progressiv vergi dərəcələrinin tətbiq edilməsi isə gəlirlərin çoxalmasına mütənasib olaraq vergi səviyyələrinin də çoxalmasını özü ilə gətirir. Proporsional vergi səviyyələrinin tətbiq edilməsinin ölkə əhalisinin gəlirləri arasındakı ekvivalentliyin təmin olunmasında xüsusi rolu olmuşdur.

Qeyd etdiyimiz tariflər arasında progressiv vergitutmanın gəlirlərin xüsusi bölgüsünə lap çox pozitiv təsiri vardır. Ona görə ki, belə olduqda az gəlirli əhali kateqoriyalarının, əhalinin çox gəlirli kateqoriyaları ilə müqayisədə daha az vergi verməsinə və vergidən sonra qalan gəlirin ölkə əhalisinin aşağı gəlirli qruplarının xeyrinə dəyişməsinə zəmin yaradır. Gəlirlərin ölkə əhalisinin az gəlirli kateqoriyalarının xeyrinə dəyişməsinə pozitiv təsir edən faktorlardan biri də vergilərin xüsusi üsullarla alınmasıdır. Dolaylı vergilər qabaqcadan məhsulların satış mərkəzindəki qiymətinə daxil olunaraq istehlakçılar tərəfindən verilir. Gəlirlərin bölgüsündəki ədalətliliyinin təmin olunması nöqtəyi-nəzərindən birbaşa vergilər daha rahat idarə olunduğu halda dolayı vergilər kasıb, varlı fərqi qoymadan insanların almağa məcbur olduğu bütün məhsullara qoyulur.

Dünya praktikasında iqtisadi məqsədlərə çatmaq, iqtisadi proseslərə effektiv müdaxiləni təmin etmək, dövlət nizamlanmasının effektiv həyata keçirilməsi üçün vergilərdən, əsasən də fiziki şəxslərin gəlir vergisindən istifadə olunur. İqtisadi sabitlik üçün ilkin şərti ədalətli gəlir bölgüsünün təmin olunmasıdır. Burada fiziki şəxslərin gəlir vergisi xüsusi rol oynayır. Bu verginin əsas xüsusiyyəti onun subyektiv olmasıdır. Vergi ödəyicisinin ödəmə bacarığının dəyərləndirilməsi zamanı ailəni yaradan fərdlərin vəziyyətlərini tək-tək nəzərə almaqla az gəlirli əhali kateqoriyalarının verilmiş gəlirinin faydalı bir qismini vergidən yayındıra bilər.

Gəlir dərəcəsi vergi ödəyicilərinin ödəmə bacarığının mühüm göstəricisidir, bu səbəbdən, bu verginin tətbiq edilməsində cəmiyyətdə və iqtisadi mühitdə

ədalətli gəlir bölgüsünə uyğun vergitutma prosesinin olması çox faydalıdır. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin əsasını əhatə edən gəlirin bir daha yaranmasında vergi güzəştlərinin, vergidən azadolmaların tətbiq edilməsi, həmçinin tarif quruluşu kifayət qədər faydalıdır.

Dövlətin çatmaq istədiyi məqsədlərə hədəflərə müvafiq olaraq vergitutma mexanizmi yaradılır. Dövlətdə bərabərliyin hədəf olduğu situasiyalarda, orta gəlirdən çox olan gəlirlərdən vergi çıxılır və qazanılan gəlir bu sərhəddin altında gəlir səviyyəsinə sahib olan əhali qrupları arasında müvafiq olaraq bölüşdürülür və bərabərlik təmin olunur. Bu fikirlər daha çox müdaxiləçi dövlət maliyyəsinə stimullaşdıran Keynsgi iqtisadçılarla funksional maliyyə nəzəriyyəsinin tərəfdarları ilə görüşlərində qeyd olunur. Bu nəzəriyyəçilərin fikirlərinə əsasən çoxalan nisbətdəki tariflə əldə edilən vergi, gəlirin bir daha bölüşdürülməsində kifayət qədər faydalı vasitələrdən olub, əhalinin çox gəlirli kateqoriyalarından yüksək, aşağı gəlirli əhali kateqoriyalarından isə az dərəcə ilə vergilərin tutulması metodu ilə bu təbəqələrin gəlirləri arasındakı balansı aşağı salmaqdır. Ancaq bu hal heç də hər zaman gerçəkləşmir. Ona görə ki, uzun müddətli dövrdə fərdlər peşə seçimləri zamanı vergi sonrası gəlirlərini vacib saydığından yuxarı gəlirli işlərdən qazanılan gəlir, yüksək nisbətlə vergilərin tətbiq edilməsi ilə böyük ölçüdə azalacağından bu vəzifələr insanlar üçün o qədər də çəkici olmayacaq.

Əmək gəlirlərindəki bərabərsizliyin ləğvi, bu sektorda uyğun bölgünün təmin olunması həm Azərbaycanda, həm də dünya ölkələrində dövlət nizamlanmasında uzun zaman ərzində diqqət mərkəzində olan mövzulardan olmuşdur. Uyğun bölgü problemi əmək bazarında olan rəqabət sahəsində öyrənilir. Bunun üçün əmək gəlirlərində nəzərə çarpan müxtəlifliklər işçi verimliyindəki müxtəliflikləri göstərir. Dövlət vergi sistemi hesabına qazanmaq istədiyi gəlir səviyyəsinə nizamlaya bilər. Günümüzdə cəmiyyətdə təbəqələr arasındakı qütbləşməyə mane olunması, gəlirlərin bölgüsündəki ədalətin bərpa olunması, yalnız etik və əxlaqi zərurət deyildir, bu eyni zamanda bazar əlaqələri zəminində yaradılmış iqtisadi sistemin stabil vəziyyətinin təşkil edilməsi üçün kifayət qədər vacibdir.

İEOÖ ilə İEÖ-in vergitutma xüsusiyyətləri, vergi sistemi arasında müxtəlifliklər vardır. Bütün ölkələrdə onun iqtisadi, siyasi, sosial strukturuna müvafiq olan vergi sistemi formalaşdırılır. Ancaq vergi sistemlərinin bəzi dünyəvi əlamətləri də vardır ki, bunlar bütün dövlətlərin vergitutma mexanizmi ilə uzlaşdırılması qənaətbəxşdir. Bu ortaq əlamətlərin tədqiq edilməsi, əsasən də bu göstəricilərin İEÖ timsalında tədqiq olunması və İEÖ-in vergitutma praktikasındakı pozitiv cəhətlərin dövlətimizin vergi sisteminə tətbiq edilməsi, bu pozitiv əlamətlərdən faydalanma zəruridir.

Təkmilləşmiş, sənayeləşmiş ölkələrin göstəricilərinə diqqət etdikdə, məlum olur ki, bu ölkələrdə yığılan gəlirlərdən vergilər İEOÖ-də yığılmış istehlak vergilərindən 2 dəfə çoxdur. Eyni zamanda İEÖ-in xarici ticarətdən qazandıqları vergi gəlirləri sənayeləşmiş dövlətlərdəkindən daha çoxdur. Maksimum tərəqqi səviyyəsi ilə seçilən dövlətlərin vergitutma praktikası ilə daha yaxından tanışlıq, bu dövlətlərin vergi sistemlərin, vergitutma əlamətlərinin geniş şəkildə öyrənilməsi, dövlətimizin vergi sistemi ilə bu dövlətlərdəki vergi sisteminin müqayisə edilməsi və bu müqayisəyə görə İEÖ-in vergitutma təcrübəsindəki pozitiv cəhətlərin dövlətimizə tətbiq edilməsi vergi sistemimizin tərəqqisinin təmin edilməsi üçün olduqca vacibdir.

Təkmilləşmiş dövlətlərdən olan Almaniyanın vergi sistemi və buradakı vergitutma təkmilləşdirilməsi xüsusiyyətlərinin gözdən keçirək.

Almaniyada tutulan mühüm vergilər fiziki şəxslərin gəlir vergisi, korporasiyaların mənfəət vergisi və aksiz vergisi, ƏDV-dir. Gəlirin mühüm mənbələrinə maaş, bank faizləri, istiqrazlardan qazanılan dividendlər, yaşayış yerlərinin icarəsindən gəlir, fərdi əmək fəaliyyətindən gəlir və. s aid olunur. Bu ölkədə gəlir vergisi xüsusi bir şkala üzrə müəyyən edilir. Bu vergi kapitaldan əldə edilən gəlirlərin, misal üçün dividendlərin, səhm üzrə faizlərin ödənilməsi zamanı fiziki şəxslərdən alınır. Kapitaldan qazanılan gəlirlərin vergi səviyyəsi 24 % olur.

Almaniyada 1970-ci ildən indiyədək olan dövr boyunca dövlət gəlirləri arasında birbaşa vergilərin xüsusi çəkisi çoxalmış və dolayısı vergilərin payları

azalmışdır. Vergi mexanizmi öz ədalətli mövqeyini olduğu kimi saxlamışdır. Almaniyanın modern vergi sistemi spesifik xüsusiyyətləri ilə seçilir və o hələ L. Erxard tərəfindən təməli qoyulmuş prinsiplər üzrə fəaliyyət göstərir. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:(Thomas Piketty, Emmanuel Saez, Stefanie Stantcheva, “2016.p.128)

- Vergilərin mümkün olduğu qədər az olması
- Vergiqoymanın məqsədəuyğunluğu, başqa sözlə desək, vergitutma sektorundakı xərclərin özlərini ödəyə bilmələri
- Vergilərin rəqabət şəraitinə əngəl törətməməsi;
- Vergilərin gəlirlərin ədalətli bölgüsünü həyata keçirməsi;
- Vergilərin həcmnin dövlət tərəfindən təqdim edilən xidmətlərin tutumuna uyğun olması;
- Vergi sisteminin insanların özəl həyatına hörmət üzrə təşkil edilməsi və. s aiddir.

ABŞ-da büdcə gəlirlərinin mühüm qismini fiziki şəxslərin, hüquqi şəxs statusu olmayan özəl müəssisələrin ödədikləri gəlir vergisindən təşkil edilmişdir. Burada gəlir vergisinin vergitutma mənbəyi müəyyən edilərkən müxtəlif mənbələrdən qazınan gəlirlər toplanır, bu məbləğlərdən gəlirlərin qazınılması ilə bağlı xərclər tutulur və digər dəyər vergiyə cəlb edilir. Bəzi təkmilləşmiş ölkələrdəki kimi Amerikanın vergi sistemi də vergilərdən çox vaxt biznesi dəstəkləmək, investisiyaları sövq etmək vasitəsi kimi faydalanırlar.

Beynəlxalq miqyasda vergitutma praktikasından istifadə etmək vergitutma mexanizminin, vergi sisteminin gücləndirilməsində daha da təsirli ola bilər. Qloballaşma zamanı maliyyə resurslarının müstəqil hərəkəti baş verir, açıq bazar prosedurlarının miqdarı artır. Bu vaxt investisiya və texnologiya da daxil olmaqla istehsal faktorlarının dövlətlərarası sektordakı axıcılığı daha da çoxalır.

Qloballaşmanın təsiri ilə dövlətlərarası vergi sistemində də yeniliklər olur. Dövlətlərarası vergitutma anlayışını ölkədən xaricdəki fəaliyyətlərin vergiyə cəlb

edilməsi kimi izah edə bilərik. Müasir dövrdə beynəlxalq vergitutma ayrı-ayrı dövlətlərarası vergi siyasətləri, qarşılıqlı vergi razılaşmaları təşkil edilmişdir.

Beynəlxalq vergitutmanın 2 əsas tətbiq sferası vardır.

I Xarici fəaliyyətdən gəlir qazanan rezidentlərin öz dövlətləri tərəfindən vergiyə cəlb edilməsi. Bu xarici mənbələrdən gəlir qazanan vətəndaşların vergiyə cəlb olunmasına istinad edir. Belə vergitutmanın əsası odur ki, əgər şəxs hər hansısa bir dövlətin vətəndaşındırsa, o, bu dövlətə bağlıdır və onun dünya səviyyəsində qazandığı gəlirləri də öz dövlətində vergiyə cəlb edilməlidir.

II Ölkə vətəndaşı olmayan və burda xarici fəaliyyət göstərən insanların sözügedən ölkə tərəfindən vergiyə cəlb edilməsi. Bu isə ölkə mənbəyindən gəlir qazanan qeyri-rezidentlərin vergiyə cəlb olunmasına toxunur. Bu tətbiq sferaları ilə bərabər beynəlxalq vergitutmanın bir neçə prinsipi vardır. Bu prinsiplərə və həmin prinsiplərin fəaliyyət mexanizmlərinə nəzər salmaq.

Vergitutma hüququndan faydalanan dövlətlər gəlir vergisi sistemlərini fərqli qayda-qanunlara, kriteriyalara bağlaya bilərlər. Sözügedən şərtlərdən hansı birinin seçiləcəyi dövlətin mənafeyinə görə dəyişə bilər. Bu cür fərqliliyin səbəbi ölkələrin 1-dən çox ölkə ilə hüquqi və iqtisadi münasibətlərdə olması sayəsində vergitutma mexanizmləri arasında uyğunsuzluq ola bilər. O cümlədən eyni vergitutma şərtlərinə toxunan dövlətlər arasında bu cür, vergitutma ilə əlaqədar anlayışların fərqli cür anlaşılması, eyni bir obyektin bir çox vergi qanunları ilə qarşılaşmasına gətirib çıxara bilər.

Dövlətlərarası vergitutmanın müstəqillik prinsipinə əsasən istənilən dövlət vergi ilə əlaqədar qaydaları, şərtləri, müəyyən etmək, vergi sistemini formalaşdırmaq sahəsində müstəqildir.

Beynəlxalq vergitutmanın əsas şərtlərindən biri də universallıq prinsipidir. Həmin prinsipə əsasən bir dövlətin vergitutma mexanizminə aid amillər başqa dövlətlərdəki iqtisadi faktorları da təşkil etməkdədir.

Universallıq prinsipinə əsasən vergitutma obyektinə vətəndaşların dünya səviyyəli gəlirləri və qeyri-rezidentlərin dövlət mənbəyindən qazandıqları gəlirlər

aiddir. Bu prinsipin dövlətlər arasında yayılma nisbətində fərqlər olsa da İtaliya, Kanada, Almaniya, İngiltərə, Amerika, Belçika kimi bir çox təkmilləşmiş ölkələrdə geniş tətbiq sahəsinə sahibdir. Beynəlxalq əməliyyatların vergiyə cəlb olunması adətən beynəlxalq əməliyyatlarla əlaqəli iki və ya daha çox ölkə arasındakı vergi öhdəliyinin bölüşdürülməsi ilə müəyyən edilməkdədir. O cümlədən, beynəlxalq əməliyyatların vergiyə cəlb olunması ölkələrin beynəlxalq rifahının yaxşılaşdırılmasının təmin olunmasına yönəldilmişdir.

Yeni kitablarda qeyd olunan fikirlərə görə dünya miqyasındakı gəlirin vergiyə cəlb edilməsi sistemini mənimsəmiş ölkələrə görə, misal üçün ABŞ, bu cür əməliyyatların tətbiqi Amerikanın gəlirinin və dolayısı ilə üsulla rifahının, eyni zamanda da dünya səviyyəsindəki iqtisadi rifah səviyyəsinin azalmasına şərait yaratmışdır. Əvvəlki yanaşmalara əsasən, vergi sistemlərində vergi yükünün paylaşdırılması prinsipi, yerli səviyyədə ictimai xidmətlərdə iştirakda ədalət əldə etmək, bərabərliyin və obyektivliyin təmin edilməsi ilə ayrı-seçkiliyin olmaması, vergidən azad olma hallarının qarşısının alınması və ədalətin təmin edilməsi zamanı istifadə edilən əsas prinsiplərdir. Ölkələr öz vergi sistemlərini yaradarkən iki hədəfə nail olmağı planlaşdırmalıdırlar. Bu hədəflər bərabərlik və ədalət kimi qarşımıza çıxır.

Ölkələr dünya iqtisadiyyatındakı rəqabətçi mövqelərinə ziyan verəcək vergi tədbirlərindən azad olmaq istəyirlər, o cümlədən dövlətlərarası vergi qayda-qanunlarına adaptasiyadan da xilas olmağa cəhd edirlər. Ölkədaxili və dövlətlərarası vergi siyasətinin məqsədi uyğunlaşdırma və inzibati xərclərinin minimuma düşməsi və dövlət vergi sisteminin idarəetmə xərclərini azaltmağını sığortalayacaq tərkibdə olan vergi siyasətlərini dövlət ərazisində istifadə etmək istəyirlər.

Beynəlxalq miqyasda müxtəlif gəlir və xərc terminləri vardır və dövlətlər arasındakı koordinasiya olmadan şirkətlər qarışıq vergi qaydaları və tədbirləri ilə üzləşirlər. Bu səbəbdən də dünya səviyyəsində bütün qaydaları təşkil edən bir gəlir anlayışı olmalıdır. Bu isə koordinasiya olmadan qeyri-mümkündür.

Qloballaşma zamanı ölkələrin vergi siyasətinin başqa xarici ölkələrə müvafiq olaraq formalaşdırılması məqsəduyğundur. Qloballaşan dünyada dövlətlər arasındakı investisiyalar müstəqil bir formada hərəkət edə bilər, dövlətlər investorlar üzərində başqa ölkələrin həyata keçirdikləri siyasətdən daha ciddi bir siyasət həyata keçirmək istəyirlər və bu formada xarici sərmayənin və qaynaqların dövlətdən çıxarılmasını əngəllənməyə çalışırlar. Eyni zamanda ölkələrdə tətbiq edilən beynəlxalq vergi siyasətləri başqa ölkələrin vergi siyasətinə uyğunlaşdırsa, başqa sözlə desək asimmetrik dövlətlərarası vergi rejimindən söz edilirsə, dövlətlərarası əməliyyatlar yolu ilə ölkə daxilindəki vergi bazalarına ziyan dəyə bilər. Ölkələr arasında koordinasiya zamanı dövlətlər öz vətəndaşlarının dövlət xaricindəki fəaliyyətlərindən qazandıqları gəlirləri əhəmiyyətli dərəcədə vergiyə çəkirlər. Təkmilləşmiş ölkələrin vergi sistemlərində diqqətçəkən başqa bir məqam isə vergi sistemlərinin investisiyaların ölkə daxilində və yaxud xaricdə edilməsi və investisiyanın obyektivliyini təmin edən bir tərkibdə yaradılması istiqamətində bir fikir birliyi vardır. İEÖ-in vergitutma praktikasındakı bu xüsusiyyətləri dövlətimizin vergi sisteminə tətbiq etməklə vergi sistemimizin sürətli tərəqqisinə, ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadi sistemi ilə uzlaşmasına nail ola bilərik.

3.2 Azərbaycanada gəlir vergisinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Vergiqoyma mexanizminin, vergi sisteminin gələcək tərəqqisinin təmin edilməsi, vergilər sahəsində yeni üsulların tətbiqi həmişə aktual bir məsələ olmuşdur. Ölkəmizdə hər il vergi sisteminin müasirləşdirilməsi, tərəqqisi, vergi ödəyiciləri tərəfindən onun mənimsənilməsi istiqamətində ciddi işlər görülür. Müasir dövrdə vergi sisteminin tərəqqisinə, vergi qanunvericiliyinin, vergi inzibatçılığının inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar vacib işlər görülsə də ölkəmizdə iqtisadi sistemin yeni tərəqqi sahələri, biliklərə əsaslanan modern iqtisadiyyatın yaradılması vergi sisteminin qarşısına yeni vəzifələr qoyur. Bu vəzifələrə əvvəlcə iqtisadi inkişafın təmin olunmasının əsas vasitəsi, iqtisadi siyasətin əsas qolu hesab edilən vergi siyasətinin rolunun artırılması, səmərəli vergi şəraitinin yaradılması,

sahibkarlar üçün daha əlverişli xidmətlərin təqdim edilməsi daxildir. AR-da vergi sisteminin, vergi münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, gələcək inkişafının təmin olunması sektorunda mühüm mövzulardan biri də fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi, bu sahədə uğurlu nəticələrin alınmasıdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, inkişaf səviyyəsi yüksək olan əksər ölkələrin büdcə gəlirlərində əsas pay vergi daxil olmalarının üzərinə düşür. Zaman keçdikcə dünya bazarında neftin qiymətində ucuzlaşmanın olduğu bir şəraitdə ölkəmizdə büdcə gəlirlərinin həcmində azalmalar nəzərə çarpır. Bu zaman büdcəyə vergilərdən daxilolmaların həcmi artırmaq zərurəti yaranır.

AR-nın vergi sistemində gəlir vergisinin vacib rolu olduğundan gəlir vergisinin tətbiq edilməsinin gələcək tərəqqinin təmin olunması sahəsində də ciddi işlər görülməlidir. Ölkəmizdə gəlir vergisinin tətbiqinin gələcək tərəqqisinin təmin olunmasında atılacaq addımlara vergi idarələri və sahibkarlıq subyektləri arasında etimad səviyyəsinin artması, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının müdafiə olunması, onların vaxt itkisinə uğramadan vergi öhdəliklərini icra edə bilməsi, bir sıra qrup vergi ödəyiciləri üçün güzəştlərin təyin olunması üsulu ilə sosial bərabərliyin təmin edilməsi nümunə ola bilər.

Büdcə gəlirlərinin miqdarını, büdcə gəlirlərində vergilərdən daxilolmaların payını artırmaq məqsədilə vergi sisteminin tərəqqisinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi sektorunda tərəqqi əldə etmək üçün gəlir vergisinin səviyyəsinə, verginin doğru şəkildə bölüşdürülməsinə üstünlük verilməlidir. Verginin doğru şəkildə paylaşdırılması istiqamətində görüləcək mühim işlərdən biri gəlirlərin səviyyəsinə müvafiq vergi dərəcələrinin təyin edilməsidir.

Gəlir vergisinin gələcək dövrlərdə tərəqqisinin təmin edilməsindəki vacib mövzulardan biri də gəlir vergisinin dərəcəsinin azaldılması olardı. Azərbaycan əhalisinin çox geniş bir qisminin o qədər də yüksək gəlir səviyyəsinə sahib olmadığını əsas götürsək, gəlir vergisinin səviyyəsinin 14 %-dən az olması faydalı ola bilər. Həmçinin, gəlir vergisinin tətbiqi zamanı 3 mərhələli vergi səviyyələrinin tətbiqinə keçid kifayət qədər səmərəli olardı. Başqa sözlə desək, gəlirləri 1000

manatadək olan əhali kateqoriyalarına tətbiq edilən gəlir vergisinin səviyyəsinin 10 % həddində müəyyən edilməsi, gəlirləri 1000-2400 manat olan əhali kateqoriyalarına tətbiq edilən gəlir vergisinin səviyyəsinin 14 % həddində müəyyən edilməsi, 2500 manatdan yüksək gəlirə sahib olan əhali kateqoriyalarına isə gəlir vergisinin 20 % ilə tətbiq edilməsi daha müvafiq olardı. Əhalinin aşağı gəlirlərinin müqabilində tətbiq edilən yüksək vergi dərəcələri əhaliyə çətinlik yarada bilər və bu hal onlarda vergidən yayınma meyillərini artırır. Gəlir vergisinin səviyyəsinin ölkə daxilindəki əhali kateqoriyalarının gəlir səviyyəsinə müvafiq şəkildə formalaşdırılması gəlirlərin daha böyük qisminin vergiyə cəlb edilməsinə, büdcə gəlirlərinin həcmində artmasına zəmin yaradır.

Vergitutma bazasını böyütmək və vergi dərəcələrinin azalması zəminində AR-dakı təbii resurslardan, ölkənin insan resurslarından, maddi və intellektual imkanından və s.-dən daha faydalanmaq vacibdir. Ancaq bu zaman bütün fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirləri vergiyə cəlb olunması və bunun heç bir mübahisə yaratmaması üçün işi düzgün prinsipə əsasən həyata keçirmək lazımdır. Bunun üçün isə tədqiqatlar həyata keçirilməli, müasir dövrə qədər vergilərdən yayınmış gəlirlər müəyyən edilməli, onların hər biri eyni prinsip üzrə vergiyə cəlb edilməsi üçün uyğun qanunvericilik aktları qəbul olunmalıdır.(Rzayev P.Q. 2013.s.35)

Azərbaycanda fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə əlaqədar əsasən vergidən ödənmədiyi hallarının müşahidə edildiyi sferalar pərakəndə satış obyektləridir. Bəzi bazarlarda, super marketlərdə məsafədən ötürmə qurğuları quraşdırılsa da, həmin qurğular vasitəsi ilə alınan informasiyalar müasir tələblərə uyğun olmur. Vergi orqanı əməkdaşlarının xronometraj metodu ilə müşahidə həyata keçirmələri vaxt və fiziki nöqtəyi-nəzərdən çətinliklər yaratdığından pərakəndə satış mərkəzlərində vergi nəzarətini artırmaq üçün çıxış yolu burada e-məsafədən ötürmə qurğularının tətbiq edilməsi ilə bağlı lazımi texniki tədbirlərin görülməsinin intensivləşdirilməsidir.

Bazar iqtisadiyyatı sahəsində ölkənin əsas hədəflərindən biri sahibkarların hamısına səmərəli vergi şəraitinin təmin olunmasıdır. Ancaq təcrübələrə əsasən

qeyd edə bilərik ki, adətən vergi inzibatçılığı böyük və orta müəssisələr üzərində yaradıldığından, uçotların həyata keçirilməsi üsulları lap çox onlarla uzlaşdırılmış olur.

AR-da kiçik ticarət obyektlərinin, misal üçün xırda marketlərinin fəaliyyətinin vergiyə cəlb olunması üçün zəruri mexanizmlər formalaşdırılmayıb. Ölkəmizdə sahibkarlıq fəaliyyəti göstərmək üçün yaradılmış mühitin çox yumşaq olması bu şəraitdən sui-istifadə hallarının ortaya çıxmasına şərait yaradır və nəticədə bu öz növbəsində vergidən yayınma hallarını çoxaldır.

Beynəlxalq təcrübədə dövlətlər xırda və orta sahibkarlığın tərəqqisini təmin etmək üçün xüsusi vergi rejimlərindən istifadə edirlər. Bu sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin vergi siyasəti ilə dəstəklənməsinə dünya təcrübəsində, o cümlədən qonşu ölkə Rusiyanın təcrübəsində 2 əsas üsuldən faydalanmaqla nail olunur. Bu metodlara ayrı-ayrı vergi növləri üzrə güzəştlərin və onlara özəl xüsusi vergitutma rejimlərinin tətbiq edilməsi aid olunur. Xüsusi vergitutma rejimlərinin tətbiq edilməsi xırda və orta sahibkarlıq subyektlərinin vergi yükünü azaldır. Ancaq bəzən bu gözlənilən nəticəni vermir, başqa sözlə desək vergitutma bazasının böyüməsi, büdcədəki vergi daxilolmalarının çoxalması ilə sonlanmır. Bu səbəbdən də, xırda və orta biznesin vergi tənzimlənməsi haqqında dövlət siyasəti geniş düşünülməli və inkişaf etdirilməlidir.

Azərbaycanda fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə əlaqədar vergi verilməməsi hallarının çox olduğu sahələrdən biri də səhiyyədir. Bu sektorda mövcud olan vergi ödəyicilərinin vergi verməməsi hallarının yox edilməsi məqsədilə xüsusi nəzarət sxemləri hazırlanmalıdır. Eyni zamanda AR-da hazırlıq, ev təmiri ilə fərdi olaraq maraqlanan insanların da gəlirləri də vergiyə cəlb edilmir. Bu fəaliyyət növləri üzrə kifayət qədər böyük həcmdə gəlirlər qazanılır, ancaq bu sahədə fəaliyyət göstərən şəxslər qazandıqları gəlirləri vergidən yayındırırlar.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə əlaqədar vergidən yayınma hallarının çoxalmasının mühüm səbəblərindən biri də işçilərin işəgötürənlər tərəfindən əmək müqaviləsi olmadan işlədilməsidir. Müasir dövrdə işçilərin əmək müqaviləsi

olmadan işlərin icrasına və xidmətlərin təqdim edilməsinə cəlb olunması situasiyaları artdığından bu yöndə mübarizə tədbirləri görüldü və işçiləri belə işlədən müəssisə başçılarına qarşı cinayət işləri açılmışdır. Bu sistemə faydalı keçidin təmin edilməsi üçün dünyanın əksər ölkələrində konsepsiyalar tərtib edilir. Bu konsepsiyalarda ancaq bəyannamə sisteminin tətbiqi qaydaları yox, eyni zamanda onun gələcək tərəqqi perspektivləri və ümumi bəyannamə sisteminə keçidin təmin olunmasının əsas məsələləri göstərilmişdir. Ümumi bəyannamə sisteminə keçid etdikdə mühim problemlərdən biri də vergi qanunvericiliyinin doğru şəkildə şərh edilməsi, o cümlədən vergi müraciətnamələrinin yazılması və təqdim edilməsi, bəyannamə sisteminə keçidlə bağlı olaraq vergi ödəyicilərinə məlumat verilməsi və təbliğat işlərinin görülməsi ilə əlaqəli vergi məsləhətçiləri tərəfindən vergi ödəyicilərinə təqdim edilən xidmətlərin vacibliyini nəzərə alaraq ölkəmizdə də beynəlxalq təcrübədəki kimi sertifikatlaşdırılmış vergi məsləhətçilər insitutunun ərsəyə gətirilməsi qənaətbəxşdir.

Vergidən yayınma hallarına son vermək üçün mühüm tədbirlərə bunlar aid olunur :

-Yüksək vergi səviyyələri vergi istifadəsinə və vergi verilməməsi hallarının çoxalmasına şərait yaradır. Dövlət vergi səviyyələrini vergi ödəyicilərinin vəziyyətinə müvafiq olaraq müəyyən edilməli, vergi güzəştləri həyata keçirməlidir. Ancaq dövlət bu addımı atar zaman vergi səviyyələrinin elə bir həddini müəyyən etməlidir ki, dövlət büdcəsinin gəlirləri azalmasın, eyni zamanda da vergi ödəyicilərinin üzərinə ağır vergi düşməsin.

-Vergi sisteminin kifayət qədər qarışıq olması vergi ödəyicilərini böyük bir yük altında qoyur. Vergi verilməməsi hallarının olmaması üçün vergi sistemi sadə olmalı, vergi sistemi haqqında vergi ödəyicilərinə məlumat verilməlidir.

- Vergi verilməməsi halları ilə daha faydalı mübarizə möhkəmləndirilmiş vergi nəzarəti təşkil edilməlidir. Müasir dövrdə AR-da vergi ödəyicilərinin çox az bir faizinə nəzarət etmək olar, vergi ödəyicilərinin böyük bir qismi vergi nəzarətindən qıraqda qalırlar ki, nəticədə bu vergidən yayınma hallarını artırır. Bu

problemi aradan qaldırmaq, nəzarət sistemini möhkəmləndirmək üçün vergi idarələri ilə ödəyicilər arasında e-informasiya mübadiləsi yaradılmalı, elektron nəzarət təşkil edilməli, vergi idarələrinin əməkdaşlarının peşəkarlıq səviyyəsi yüksəlməlidir.

-Ölkəmizdə dolayı vergilərin birbaşa vergilərə nisbətdə daha çox paya malik olduğunu bilirik, bu fərq də vergi verilməməsi hallarını çoxaldır. Bu fərqi yox edilməsi, vergi verilməməsi hallarının olmaması nöqteyi-nəzərindən yararlı olar.

-Vergi verilməməsi ilə mübarizə üçün görülməli olan iş isə vergi prosedurlarında aydınlığın təmin olunmasıdır. Sözügedən vergi ödəyiciləri tərəfindən hesabat blankları verməklə malların alınib-satılmasından, vergitutma üçün xərclərin və gəlirlərin uçotunun doğru şəkildə aparılmasından, ancaq əmək müqaviləsi hüquqi baxımdan aktual olduqdan sonra fiziki şəxslərin işlərin icra edilməsi, xidmətlərin göstərilməsinə cəlb olunmasından başlanır.

Gəlir vergisinin tətbiqinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə görülməli olan vacib işlərdən biri yaşayış minimumunun qiymətinin doğru şəkildə müəyyən edilməsidir. Yaşayış minimumunun məbləği müəyyən edilərkən, ölkə əhalisinin gəlir səviyyəsinə diqqət edilməli, vergi ödəyicilərinin sosial vəziyyətləri, maaş səviyyələrinə əsasən daha həqiqi dəyərlər təsbit edilməlidir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tətbiq edilməsinin tərəqqisi üçün mühim olan mövzulardan biri də vergidən yayınma hallarının və vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsinin inkişaf etdirilməsidir. Vergi güzəştləri bir daha da gözdən keçirilməlidir. Vergi ödəyicilərində yüksək vergi mədəniyyətinin inkişaf etməsi, onların vergilərə qarşı baxışlarının, düşüncələrinin dəyişməsi, vergi ödəyicilərinin vergiləri məcburi ödənişlər olaraq yox, dövlətin və özlərinin tərəqqisini təmin edən bir üsul kimi görmələri, gəlir vergisinin tətbiqi zamanı inkişaf meyillərini artıracaq.

Gəlir vergisinin tətbiq edilməsinin gələcək dövrlərdə tərəqqisinin təmin olunmasında vergi qanunvericiliyini qayda-qanunları haqqında vergi orqanları əməkdaşlarına və vergi ödəyicilərinə məlumat verilməsi də çox əhəmiyyətlidir.

Ölkəmizin vergi sistemində gəlir vergisinin xüsusi rolu olduğundan gəlir vergisinin tətbiqinin gələcək inkişafın təmin olunması sahəsində də mühim işlər görülməlidir. AR-da gəlir vergisinin tətbiqinin gələcək inkişafının təmin olunmasında görülməli işlərə vergi orqanları və sahibkarlıq subyektləri arasında qarşılıqlı etimad səviyyəsinin artması, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının müdafiə olunması, onların vaxt itkisinə uğramadan vergi öhdəliklərini icra edə bilməsi, müəyyən qrup vergi ödəyiciləri üçün güzəştlərin müəyyən edilməsi yolu ilə sosial bərabərliyin təmin olunması nümunə ola bilər.

Gəlir vergisinin tətbiq edilməsinin gələcək dövrlərin tərəqqisinin təmin edilməsinin mühüm şərtlərindən biri də bu istiqamətdə nəzarət tədbirlərinin artmasıdır. Bütçə gəlirlərinin miqdarını, bütçə gəlirlərində vergilərdən daxilolmaların payını artırmaq məqsədilə vergi sisteminin tərəqqisinə böyük diqqət yetirilməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Vergiqoyma mexanizminin, vergi sisteminin gələcək dövrlərdə tərəqqisi təmin olunması, vergilər sferasında yeni-yeni üsulların tətbiq edilməsi hər zaman qüvvədə olan bir məsələ olmuşdur. Ölkəmizdə hər il vergi sisteminin müasirləşdirilməsi, inkişafı, vergi ödəyiciləri tərəfindən onun mənimsənilməsi istiqamətində ciddi işlər görülür.

Müasir dövrdə vergi sisteminin, vergi qanunvericiliyinin, vergi inzibatçılığının inkişafı ilə əlaqədar vacib işlər görülsə də ölkəmizdə iqtisadi sistemin yeni tərəqqi istiqamətləri, biliklərə əsaslanan yeni iqtisadiyyatın yaradılması vergi sistemi üçün yeni vəzifələr ortaya çıxarır. Bu vəzifələrə əvvəlcə iqtisadi inkişafın təmin olunmasının mühüm vasitəsi, iqtisadi siyasətin əsas qolu hesab edilən vergi siyasətinin tənzimləyici rolunun çoxalması, səmərəli vergi şəraitinin ərsəyə gətirilməsi, vergi inzibatçılığının səviyyəsinin artması, sahibkarlara səmərəli xidmətlərin təqdim edilməsi, modern korporativ idarəetmə sisteminin yaradılması daxildir. AR-da vergi sisteminin, vergi münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, gələcək inkişafının təmin olunması sferasında mühüm mövzulardan biri də gəlir vergisinin tətbiq edilməsi yolunun tərəqqi etdirilməsi, bu sferada müvəffəqiyyətli nəticələrin alınmasıdır.

Vurguladığımız kimi, tərəqqi səviyyəsi yüksək olan əksər dövlətlərin büdcə gəlirlərində əsas pay vergi daxil olmalarına aid olur. Zaman keçdikcə dünya satış mərkəzində neftin dəyərində ucuzlaşmanın nəzərə çarpdığı bir dövrdə ölkəmizdə büdcə gəlirlərinin miqdarında azalmalar nəzərə çarpır. Bu səbəbdən vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində xüsusi işlər həyata keçirilməlidir. Bu dissertasiya işi ilə əlaqədar verdiyim təkliflər aşağıdakı kimidir :

-Gəlir vergisi sahəsini inkişaf etdirmək üçün gəlir vergisinin dərəcələrinə, vergi yükünün doğru şəkildə bölüşdürülməsinə xüsusilə diqqət yetirilməlidir. Vergi yükünün doğru şəkildə bölüşdürülməsi istiqamətində görülməli vacib işlərdən biri gəlirlərin səviyyəsinə müvafiq vergi dərəcələrinin müəyyən olunmasıdır. Başqa sözlə desək, aşağı gəlirli vergi ödəyicilərinin gəlirlərindən

aşağı dərəcə ilə, yüksək gəlirli vergi ödəyicilərinin gəlirlərindən yüksək dərəcə ilə vergi tutulması daha müvafiq idi.

-Gəlir vergisinin gələcək dövrlərdə tərəqqisindəki vacib mövzulardan biri də gəlir vergisinin dərəcəsinin azaldılması olardı. Azərbaycan əhalisinin əksəriyyətinin o qədər də yüksək gəlir səviyyəsinə sahib olmadığını əsas götürsək, gəlir vergisinin səviyyəsinin 15 %-dən az olması faydalı ola bilər. Həmçinin, gəlir vergisinin tətbiqi zamanı 3 mərhələli vergi səviyyələrinin tətbiq edilməsinə keçid kifayət qədər səmərəli olardı. Başqa sözlə desək, gəlirləri 1000 manatadək olan əhali qruplarına tətbiq edilən gəlir vergisinin səviyyəsinin 10 % həddində müəyyən edilməsi, gəlirləri 1000-2500 manat olan əhali qruplarına tətbiq edilən gəlir vergisinin səviyyəsinin 15 % həddində müəyyən edilməsi, 2500 manatdan yüksək gəlirə sahib olan əhali qruplarına isə gəlir vergisinin 20 % dərəcə ilə tətbiq edilməsi daha uyğun olardı. Ölkə əhalisinin aşağı gəlirlərinin müqabilində tətbiq edilən yüksək vergi dərəcələri əhaliyə çətinlik yarada bilər. Gəlir vergisinin dərəcəsinin dövlətdəki əhali qruplarının gəlirlərinə müvafiq şəkildə formalaşdırılması gəlirlərin daha böyük qisminin vergiyə cəlb edilməsinə, büdcə gəlirlərinin həcmində artmasına zəmin yaradır.

-Gəlir vergisinin tətbiq edilməsinin gələcək tərəqqisinin təmin olunmasında vergi qanunvericiliyini qaydaları və şərtləri haqqında vergi orqanları əməkdaşlarına və vergi ödəyicilərinə məlumat verilməsi də çox faydalıdır və bu yöndə maarifləndirmə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

- 2019-cu ildə Vergi Məcəlləsinə edilən son dəyişikliyə əsasən fərdi qaydada, yəni maddəli işçi cəlb etmədən sahibkarlıqla məşğul olan fiziki şəxslərin siyahısı daha da genişləndirilib. Bekə ki, hazırda sabit vergi ödəyiciləri sırasına mənzillərdə və fərdi yaşayış evlərində çalışanlar, uşaqlara ,qocalara, xəstələrə qulluq edənlər, fərdi sürücülük dayə, , ev təsərrüfatında çalışanla və digər analoji işlər və nəqqaşlıqla məşğul olan şəxslər də daxildir.

Təklif edirik ki, gəlirlərin həcmnin müəyyənləşdirilməsinə çətinlik törədən bir sıra vergi ödəyiciləri də, məsələn, avtomobillərə texniki xidmət göstərənlər, fərdi həkimlik fəaliyyəti ilə məşğul olanlar, vəkillər, repitorlarda bu kateqoriyaya aid edilsin.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasında milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” – 6 dekabr 2016-cı il
2. “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”, Bakı 2018.
3. “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”. Bakı, Qanun, 2002.
4. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi.” Bakı, 2010
5. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı, 2019.
6. “Büdcə sistemi haqqında” AR Qanunu, Bakı, 2002.
7. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzi “Vergiye giriş”. Dərslik. Şamaxı, 2014
8. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2010-2018. Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2018, 770 s.
9. Rzayev P.Q. “Azərbaycanda səmərəli dövlət tənzimlənməsinə və bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi modelin vergitutma aspektləri” vergi jurnalı 2013, s.214

Rus dilində

1. Бернс Л., Кревер Р. Подоходный налог с физических лиц // <https://www.imf.org/external/pubs/nft/1998/tlaw/rus/ch14r.pdf>
2. Малыш, Е. В. Налоги и налогообложение : учеб.-метод. Пособие. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2017. — 112 с.
3. Погодина, И. В. Налоговая система: теория и тенденции развития: учеб. Пособие. – Владимир : Изд-во ВлГУ, 2017. – 88 с

İngilis dilində

1. James Poterba, “Taxation and corporate payout policy” American Economic Review, 2014
2. Gruber, Jonathan and Rauh, Joshua, “How Elastic Is the Corporate Income Tax Base, In Taxing Corporate Income in the 21st Century”, Cambridge University Press, 2015
3. Hassett, Kevin, “Taxes and Wages American Enterprise”, Institute for Public Policy Research Working Paper, 2016
4. Alt, James, Ian Preston, and Luke Sibieta, “The Political Economy of Tax Policy”*Mirrlees Review*”, The Institute for Fiscal Studies, 2016, p.245.
5. Jim A. Seida and William F. Wempe, “Effective tax rate changes and earnings stripping following corporate inversion”, National Tax Journal, 2014.p.278
6. Thomas Piketty, Emmanuel Saez, Stefanie Stantcheva, “Optimal taxation of top labor incomes: A tale of three elasticities” National Bureau of Economic Research, 2016.p.128

Türk dilində

1. Ferhatoğlu, E. “Gelir Teorileri Bağlamında Avrupa Birliği ve Türkiye’deki Gelir Tanımlaması ve Sonuçlar: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, 2016, s.321

İnternet resursları

1. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi www.taxes.gov.az
2. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı www.cbar.az
3. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası www.fimsa.az
4. <http://mvgolubev.blogspot.com/2012/12/french-tax.html>
5. <https://www.stat.gov.az>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Dövlət büdcəsinin gəlirləri 2010-2017	32
Cədvəl 2. AR-da gəlir vergisinin dərəcələri, minimum aylıq əmək haqqı və yaşayış minimumunun həcmi	33
Cədvəl 3. Fərdi sahibkarların ödədikləri gəlir vergisi üzrə bəyannamələrin təqdim edilməsi vəziyyəti.....	34
Cədvəl 4. Müxtəlif illər üzrə gəlir vergisinin dərəcəsinin dəyişmə Dinamikası.....	49